

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA

Bakalářská diplomová práce

Olomouc 2019

Markéta Spurná

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE

Romské tradice včera a dnes

Bakalářská diplomová práce

Obor studia: Sociální práce

Autorka: Markéta Spurná

Vedoucí práce: PhDr. Eva Klimentová, Ph.D.

Olomouc 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou prací na téma *Romské tradice včera a dnes* vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne 21. 11. 2019

Podpis

Poděkování

Děkuji PhDr. Evě Klimentové, Ph.D., za cenné rady a doporučení v průběhu celého procesu tvorby bakalářské práce.

Anotace

Jméno a příjmení:	<i>Markéta Spurná</i>
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Obor studia:	<i>Sociální práce</i>
Obor obhajoby práce:	<i>Sociální práce</i>
Vedoucí práce:	<i>PhDr. Eva Klimentová, Ph.D.</i>
Rok obhajoby:	<i>2019</i>

Název práce:	Romské tradice včera a dnes
Anotace práce:	Bakalářská práce se zaměřuje na problematiku dodržování romských tradic, jejím cílem tak je zodpovězení hlavní výzkumné otázky: <i>Jak se proměňují romské tradice a zvyky a jejich dodržování?</i> Po představení teoretických rámců a sumarizaci informací dle odborné literatury bude proveden kvalitativní výzkum. V rámci romské komunity budou realizovány polostrukturované rozhovory, které budou analyzovány metodou fenomenologické interpretivní analýzy (IPA). Analýza poslouží také k zodpovězení dvojice dílčích výzkumných otázek: <i>Jak Romové prožívají dodržování a předávání kulturních tradic a rituálů?</i> a <i>Jaká panuje shoda mezi tradičními romskými zvyky a rituály s dnešní romskou realitou?</i>
Klíčová slova:	IPA, Rituály, Romové, tradice, zvyky
Title of Thesis:	Roma traditions yesterday and today
Annotation:	The bachelor thesis focuses on the issue of adherence to Roma traditions, its aim is to answer the main research question: <i>How do Roma traditions and customs and their adherence change?</i> After introducing the theoretical frameworks and summarizing the information according to the literature, qualitative research will be carried out. Within the Roma community, semi-structured interviews will be conducted and analyzed by the method of phenomenological interpretative analysis (IPA). The analysis will also serve to answer two partial research questions: <i>How do Roma experience observing and passing on cultural traditions and rituals?</i> and <i>What is the consensus between traditional Roma customs and rituals with today's Roma reality?</i>
Keywords:	IPA, rituals, Roma, traditions, customs

Názvy příloh vázaných v práci:	Scénář rozhovoru
Počet literatury a zdrojů:	43
Rozsah práce:	56 NS (101 318 znaků s mezerami)

OBSAH

ÚVOD	8
1 TRADICE A RITUÁLY V ROMSKÉM KONTEXTU	10
1. 1 TRADICE A RITUÁLY	11
1. 2 ROMSKÁ TRADICIONALITA	12
2 ROMOVÉ A ROMSKÉ SUBETNICKÉ SKUPINY	14
2. 1 VYMEZENÍ ROMSKÉ NÁRODNOSTI A ETNIKA	15
2. 1. 1 <i>Legislativní perspektiva</i>	15
2. 1. 2 <i>Romská identita a příslušnost k etniku</i>	16
2. 2 SUBETNICKÉ SKUPINY ROMŮ.....	18
3 KULTURNÍ TRADICE V ROMSKÉ PRAXI	20
3. 1 NÁMLUVY A SŇATEK	20
3. 2 TĚHOTENSTVÍ	22
3. 3 POROD A NAROZENÍ DÍTĚTE	23
3. 4 KŘEST	24
3. 5 ÚMRTÍ A POHŘEB	26
4 PROMĚNY ROMSKÝCH TRADIC V ČASE	28
4. 1 METODOLOGIE A VÝZKUMNÉ OTÁZKY	28
4. 1. 1 <i>Kroky analytického postupu IPA</i>	30
4. 2 VLASTNÍ ANALÝZA	31
4. 2. 1 <i>Reflexe výzkumnice</i>	31
4. 2. 2 <i>Respondentka 1 – „Lenka“</i>	32
4. 2. 3 <i>Respondent 2 – „Jan“</i>	34
4. 2. 4 <i>Respondentka 3 – „Jarmila“</i>	37
4. 2. 5 <i>Respondent 4 – „Alois“</i>	40
4. 2. 6 <i>Určené analytické kategorie</i>	43
4. 2. 7 <i>Zodpovězení výzkumných otázek</i>	44
4. 3 SHRNUÍ	51
ZÁVĚR	52
LITERATURA A ZDROJE	55
PŘÍLOHY	60
PŘÍLOHA Č. 1 – SCÉNÁŘ ROZHOVORU	60

ÚVOD

Kulturní tradice jsou nesporně základním stavebním kamenem každé společnosti. Nezřídka, aniž bychom si existenci určitých rituálů uvědomovali, oddáváme se jim zcela automaticky a přirozeně, jelikož jsou předávány z generace na generaci a udržovány normativně. Je samozřejmé, že napříč světem se tradice liší, liší se však i s ohledem na jednotlivé národy, společenství či minority. Výjimkou pak není ani romské etnikum, jehož příslušníci/e žijí v mnoha různých koutech světa (a tomu odpovídají také možné odlišnosti v jejich přístupu k tradicím). Právě romské tradice a jejich proměny v čase jsou pak předmětem předkládané bakalářské práce, která se konkrétně zaměřuje na tradice Romů žijících v České republice. Výběr tématu zároveň reflektuje i můj vlastní zájem o tuto problematiku, jelikož s příslušníky romské komunity v rámci zaměstnání přicházím do každodenního styku.

V dnešní moderní době, pro niž je příznačné užívání technologií a spíše odklon od všeho „tradičního a zpátečnického“, pak není ničím neobvyklým ani pohrdání tradicemi a zvyky a jejich nahrazování modernějším přístupem (očividným příkladem může být např. rozklad tradiční rodiny). Ačkoliv jsou tedy konkrétně Romové považováni za skupinu, která na svých kulturních zvyklostech poměrně lpí, ani v jejich případě nelze tvrdit, že by se jejich proměny probíhající v majoritní společnosti, jež je obklopuje, netýkaly. I proto je hlavním cílem bakalářské práce zjistit, jak se mění romské tradice a zvyky a také jejich dodržování, a tedy odpovědět na analogicky položenou hlavní výzkumnou otázku: *Jak se proměňují romské tradice a zvyky a jejich dodržování?*

Práce bude klasicky rozdělena na část teoretickou a praktickou. Na teoretické rovině tak budou sumarizovány informace týkající se romských tradic, jejich dodržování a také kořenů. První kapitola se zaměří na vymezení související terminologie – objasní pojmy jako tradice, rituál, a to i v kontextu romského etnika. Ve druhé kapitole bude pozornost věnována vymezení označení „Rom“, jeho vnímání, ale také aspektům pojícím se k sebeidentifikaci či vyjádření příslušnosti Romů k této minoritní etnické skupině, stručně bude pojednáno také téma jednotlivých romských subetnik. Obsahem třetí kapitoly bude již představení konkrétních rituálů a tradic (pro jejich výběr poslouží milníky určené životním cyklem jedince), které jsou (či byly)

v romské minoritě udržovány. Právě tyto informace budou zároveň využity jako výchozí pro srovnání s daty, která budou získána v rámci vlastního šetření – rozhovorů s vybranými příslušníky/příslušnicemi romského etnika.

Ačkoliv původním záměrem bylo realizovat výzkum prostřednictvím dotazníkového šetření (tj. kvantitativní výzkum), již během promýšlení podoby dotazníků a jejich obsahu vyvstávaly do popředí mnohé problémy. Jednou z hlavních otázek byla nemožnost obsáhnout do jednotlivých položek dotazníku vše, co je třeba zjistit, a také obecná náročnost (a to i časová) vyplnění takového materiálu kladená na respondenty. Nakonec tedy bylo od původního záměru po poradě s vedoucí práce ustoupeno a praktická část práce bude mít podobu kvalitativního výzkumu. Realizovány budou polostrukturované rozhovory s vybranými respondenty/kami s cílem shromáždit informace o udržovaných tradicích a zvycích a srovnat je s fakty představenými v rámci teoretické části práce. Za účelem vyhodnocení a interpretace získaných dat bude využita interpretativní fenomenologická analýza (IPA). V souladu s touto metodou je pak záměrem práce odpovědět také na dvojici dílčích výzkumných otázek, první (primární): *Jak Romové prožívají dodržování a předávání kulturních tradic a rituálů?* a druhou (sekundární): *Jaká panuje shoda mezi tradičními romskými zvyky a rituály s dnešní romskou realitou?*

1 TRADICE A RITUÁLY V ROMSKÉM KONTEXTU

Začlenění člověka do společnosti, tedy tzv. socializace, je procesem, který začíná de facto již před narozením – již tehdy, zejména vědí-li rodiče pohlaví očekávaného potomka, se na blížící se novou situaci konkrétně připravují (např. prostřednictvím výběru barev oblečení a další výbavy apod.). Nejen rodina, ale také okolní prostředí, jeho struktura a kultura však jedince formuje. Od útlého dětství každý absorbuje okolní dění, učí se identifikovat jednotlivé role, které lidé v rámci mezilidských vztahů zastávají, a zvnitřňuje si hodnoty a zvyky předávané okolím (Nakonečný, 2009). Sociální vazby mezi lidmi jsou pak různě pevné a odvíjí se nejen od kultury dané společnosti, ale také od specifík, v jakých se užší okruh lidí pohybuje (rozdílné vztahy pak panují např. mezi lidmi na vesnici a ve velkoměstě). Jak však konstatuje Babyrádová, „jednou z nejpůvodnějších forem vyjadřování soudržnosti je rituál“ (2002, s. 23).

Již všechny dávné kultury – bez ohledu na svou odlišnost – měly tedy jednu věc společnou, oddávaly se různým rituálům. Ostatně, jak uvádí např. Claude Lévi-Strauss, základní hodnota rituálů tkví právě v tom, že se „v reziduální podobě dochovaly až do našich dob“ (Lévi-Strauss, 1996, s. 32). Ačkoliv by se mohlo zdát, že dnešní moderní společnost se snaží od tradic a rituálů oprostit, pravdou je, že některé z nich – např. křtiny, sňatky či pohřby – patří k tradičním (symbolickým) rituálům a vstupují do života prakticky každého z nás, nežádka aniž bychom si uvědomovali jejich prapůvodní smysl. A jelikož každé etnikum, národ či jakákoliv jiná sociální skupina, která si je vědoma svého společného původu, samozřejmě podvědomě inklinuje k formování vlastních zvyků, hodnot, tradic a rituálů, ani Romové nejsou výjimkou (Kaleja, 2012).

1. 1 Tradice a rituály

Je-li něco označováno jako „tradiční“, z hlediska etymologie lze přistoupit k výkladu, že se jedná o určitou zvyklost či obyčej¹, který je přirozeně (nikoliv cíleně či mocensky) předáván, nejčastěji pak mezigeneračně. I proto je samotný termín „tradice“ nezdědka provázen jistou konotací něčeho dávného, starobylého, nezdědka je pojímán také jako opozitum modernity. Jak však upozorňuje sociolog Anthony Giddens, tato interpretace není zcela přesná, jelikož některé tradice jsou poměrně nedávného data. Základním charakteristickým rysem tradice je pak dle jeho názoru ritualizace a opakování (Giddens, 2000).

Ačkoliv rituály si mnozí obvykle spojují zejména s ceremoniály náboženské či posvátné povahy, faktem je, že rituálem je jakékoliv opakované a do jisté míry stereotypní jednání, které dodržuje předem stanovená pravidla. Jak konstatuje Karlová, „*jedná se o standardizovaný soubor jednání vyznačující se vyšší mírou stability prvků, která umožňuje identické opakování inscenované formy*“ (2013, s. 38). Při zobecnění se tak jedná o jakékoliv události, jejichž průběh je předem dán. Každá jednotlivá kultura samozřejmě disponuje vlastní sadou rituálů, které běžně provozuje při rozličných životních milnících, jako je např. narození dítěte, sňatek, úmrtí, ale také v rámci různých období roku (např. oslav žní či svátků pojících se s tradicí náboženskou). Tyto rituály se však proměňují ruku v ruce se změnami ve společnosti – v případě, že jejich obsah do jisté míry tyto změny nereflektuje, jsou rituály ohroženy a mohou zaniknout, stejně jako v případě, že jejich vykonávání již nebude mít další smysl. I přesto je však dle Babyrádové (2002) oddávání se rituálům lidem vrozeno a tyto činnosti pak slouží nejen jako prostředky ke stvrzení společenské role, ale jsou i způsobem předávání kulturních hodnot, upevňování mezilidských vztahů, způsobem výchovy či prvkem pro orientaci v každodenním životě.

Jednotlivé tradice pak jako žitá součást našich životů a neopomenutelná součást kultury a náboženství jednoduše přežívají také jako určitý zdroj poznání (Sokol, 2007), přičemž každá z kultur do svých tradic promítá především své hodnoty a očekávání. To platí i pro Romy, v jejichž kultuře se zároveň zrcadlí historické

¹ Vycházíme z definice Jakubíkové (1997), která zvyk charakterizuje jako obyčejové jednání v rámci příležitostí, jež nesou pro určitou skupinu jistý význam a vztahují se k důležitějším hodnotám než návyky.

aspekty pojící se k romskému způsobu života a postavení Romů ve společnosti. I proto lze za stěžejní aspekt v rámci romských tradic považovat důraz kladený na rodinu a také udržování zvyklostí jako prostředku pro utužování romské komunity. „*Strážci tradic jsou samotné rodiny; smysl pravidel a rituálů u tradičně žijících Romů spočívá v zachování starých příbuzenských pout, děděných z generace na generaci, navzdory všem pokušením, kterým je ve svobodné společnosti vystavena mladá generace*“ (Mappes-Niediek, 2013, s. 183).

1. 2 Romská tradicionalita

Ačkoliv romská kultura je svébytná a velmi specifická, její vývoj – stejně jako vývoj tradic a rituálů – samozřejmě podléhal také dění v kulturách, jež ji obklopovaly. „*Kultura Romů byla vývojově zásadně determinována dvěma limitujícími faktory: vnějším, statistickým vlivem stále se měnícího přírodního prostředí jako důsledek tisíciletého nomádství Romů, a faktory vnitřními, dynamickými, projevujícími se tendencí modifikovat převzaté kulturní prvky a reinterpretovat je v nových kontextech*“ (Kaleja, 2012, s. 47). Bez ohledu na to se však nezřídka stereotypní tradice staly do jisté míry rámcem pro konkrétní způsob života, kdy se právě určitá pravidla chování, dodržování zvyků a vykonávání rituálů stalo také prostředkem pro udržování identity celé romské skupiny, a to i skrze vymezení se vůči Romy odmítající majoritě (Šuleř a kol., 1999). Z historického hlediska se lze dokonce setkat s paralelami žité zkušenosti Afroameričanů a Romů, přičemž právě tato historie se také stala základem pro jejich tradice. „*Lze jen stěží rozlišit, co z romského kulturního dědictví má kořeny v otroctví, co ve staleté chudobě a co v sociálním vyloučení, typickém pro jejich postavení v západní Evropě*“ (Mappes-Niediek, 2013, s. 166).

V případě zaměření se konkrétně na Romy, kteří žijí na území dnešní České republiky, dle Kaleji a kol. (2012), lze jejich původ často hledat v prostředí osad a ghett. Ačkoliv je však i u nás patrná určitá segregace romské minority, nedosahuje takové míry, jako tomu bylo v Indii, kde Romové fungovali jako uzavřená a sociálně izolovaná komunita. Nezřídka by se dalo říci, že Romové v Česku díky přijetí životního stylu a také tradic české majority s ní žijí v poměrně těsném vztahu. Na druhou stranu „daní“ za toto přijetí může být eliminace původních tradic či jejich

modifikace a přizpůsobení se většině. Ani tak však rodina a příbuzenské vztahy v romské komunitě nepozbyly svého kruciálního významu (Říčan, 1998).

Právě rodina (familija/famelija) je v romské kultuře určitým základem pro veškeré fungování celého společenství. Rodina poskytuje zázemí a ochranu a na rozdíl od rodiny „bílé“ (gádžovské²) má skutečně velký význam pro všechny své členy. *„Romská velkorodina mívala daleko větší význam než gádžovská, i když i u gádžů byla v minulosti příbuzenská pouta silnější jak vertikálně (prarodiče), tak horizontálně (bratřenci, švagři i „přes druhé koleno“ atd.)“* (Říčan, 1998, s. 46). Pravdou však je, že dnes i vztahy mezi příslušníky těchto romských velkorodin oslabují.

Jelikož tradice a rituály samozřejmě mají svá pevně daná pravidla, s jejich narůstající přísností také vzrůstá obtížnost jejich dodržování. Konkrétně v případě romských tradic jsou pak dokonce ti, kteří se rozhodnou pravidla a tradice nedodržovat, nezřídka vystaveni riziku zavržení ze strany rodiny (vše samozřejmě závisí na míře tradicionality dané „komunitou“) (Mappes-Niediek, 2013, s. 163), což potvrzuje i Šuleř a kol. (1999), dle něž bylo právě vyloučení z komunity jedním z nejzávažnějších trestů pro jedince. To je zároveň dokladem skutečnosti, jak důležitou hodnotou pro Romy zvyky a tradice jsou.

² Romské slovo „gadžo“ má indický původ (stejně jako kořeny Romů sahají právě na území Indie) a označuje osoby, které nejsou romského původu, nezřídka je vnímáno také jako pejorativ (Kamiš, 1999).

2 ROMOVÉ A ROMSKÉ SUBETNICKÉ SKUPINY

Ačkoliv pro termíny jako „národ“, „národnost“ či „národnostní minorita“ neexistují žádné univerzální definice, v případě „národa“ lze tvrdit, že se jedná o určité společenství lidí, kteří mluví stejným jazykem, mají stejný původ a ctí totožnou kulturu. Každý národ má pak obvykle vymezeno také vlastní území, které obývá. Romové, ačkoliv se jedná o nejpočetnější (cca 8 – 10 milionů příslušníků/ic) etnickou/národnostní skupinu, která v Evropě žije, a její příslušníky/ce spojují specifické etnické a sociální charakteristiky stejně jako vlastní jazyk, kultura a styl života či hodnotová orientace, však vlastním územím nedisponují a jako o národu o nich z formálního hlediska hovořit nelze. V případě, že v jednotlivých zemích, Českou republiku nevyjímaje, legislativa přiznává příslušníkům menšin kolektivní pozitivní práva, je možné užívat pro Romy označení „národnostní menšina“, neexistují-li tato práva, pak by měly být užívány termíny „etnická skupina“ či „etnická minorita“ (Davidová a kol., 2004). V případě vymezení „národnostní menšiny“ pak např. Navrátil a kol. (2003) uvádí dvojí možnou perspektivu, jak na ni nahlížet, a to v první řadě z hlediska objektivistického, kdy jsou pro definování národnostní příslušnosti užity rozličné vnější charakteristiky, a v druhé řadě pak z hlediska konstruktivního, kdy je příslušnost k národu nahlížena skrze subjektivní pocity přináležitosti jedince ke skupině.

Bez ohledu na legislativu a konkrétní užívanou terminologii se však mnozí Romové k příslušnosti k této skupině nehlásí, což je možné přikládat např. i historickým souvislostem a stále přetrvávajícím diskriminačním praktikám. „*Velká část Romů oficiálně nedeklaruje romskou národnost (na základě negativních historických zkušeností a panujících společenských předsudků) a mnoho Romů dokonce skrývá či zapírá svůj romský původ, s nímž se v některých případech nechce identifikovat*“ (Davidová a kol., 2004, s. 19). Dle Konceptu romské integrace (Vláda ČR, 2004) jsou členy/členkami romské národnostní menšiny pouze ti/ty, kteří sami projeví aktivní vůli být za Romy považováni. Na druhou stranu „zvenčí“ lze za Roma označit prakticky každého/každou, koho takto majorita (na základě konkrétních charakteristik, např. barvy pleti, řeči ad.) identifikuje.

2. 1 Vymezení romské národnosti a etnika

Většina evropských států dnes Romům přiznává status národnostní či etnické skupiny. To však neznamená, že by Romové byli zrovnoprávnění a měli stejný sociální status jako majorita. Jednou věcí je pak nahlížení na problematiku z hlediska institucionálního, kdy jsou za Romy (v rovině národnosti) považováni ti, kdo se k příslušnosti k této skupině hlásí, a jinou to, kteří Romové se od svého etnika (a také národnosti) distancují (Davidová a kol., 2004). Proto lze k tématu přistupovat jak po stránce legislativní, kdy však konkrétně termín „Rom“ české zákony nijak nevymezují (a problematiku uchopují prostřednictvím širšího konceptu národnostních menšin), tak i z perspektivy vlastního vnímání Romů jako členů určité komunity, kdy „být Romem“ je de facto vymezením vlastní identity a souvisí také s termínem „romství“ - romipen³.

2. 1. 1 Legislativní perspektiva

Jak již bylo naznačeno, z hlediska právního se postavení Romů může lišit, a to v kontextu legislativy jednotlivých států. V případě zaměření se na Evropu lze státy EU rozdělit do dvou skupin, a to na ty, které zmiňovanou koncepci národnostních menšin akceptují, a takové, které nikoliv (Davidová a kol., 2004).

Konkrétně v České republice v první řadě od roku 1998 platí Rámcová úmluva o ochraně národnostních menšin, kde je uvedeno, že každý příslušník národnostní menšiny má právo svobodně si zvolit, zda chce být považován za příslušníka národnostní menšiny, či nikoliv (čl. 3, odst. 1, sdělení č. 96/1998 Sb., o sjednání Rámcové úmluvy o ochraně národnostních menšin). Ve stejném duchu se vyjadřuje i Listina základních práv a svobod v hlavě první, která dává právo svobodně rozhodovat o své národnosti (usnesení č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součásti ústavního pořádku České republiky). Zákon o právech příslušníků národnostních menšin v hlavě první vymezuje, že národnostní menšinou je „*společenství občanů, kteří se od ostatních občanů liší zpravidla etnickým*

³ Nežádka sami Romové tento termín užívají k označení svého kulturního dědictví, jehož nositeli jsou zejména romské pohádky a další díla lidové slovesnosti. Romipen je však v základu samotnou podstatou romské identity (Horváthová, 2002).

původem, jazykem, kulturou a tradicemi, tvoří početní menšinu obyvatelstva a zároveň projevují vůli být považováni za národnostní menšinu“ (zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin). Tento zákon současně upravuje skutečnost, že příslušníkem národnostní menšiny je občan České republiky, který projevuje přání být považován za příslušníka národnosti jiné než české.

Konkrétně se národnostními menšinami zabývá Usnesení vlády v článku jedna dokumentu Statut rady vlády pro národnostní menšiny, který upravuje nejen jeho pravomoci jako poradního a iniciativního orgánu vlády pro otázky národnostních menšin, ale především taxativně uvádí složení rady, která je tvořena zástupci jednotlivých národnostních menšin (Vláda ČR, 2001). Součástí rady je i zástupce romské národnostní menšiny.

I přes to, že zákony specifikují pouze pojem národnostní menšina a zaměřují se na skutečnost, kdo může být za člena národnostní menšiny považován, lze z právní úpravy vydedukovat, že Rom je členem romské národnostní menšiny. Označení Rom by však mělo být přisuzováno pouze těm, kdo projevují vůli být za Romy považováni.

2. 1. 2 Romská identita a příslušnost k etniku

At' už je na Romy nahlíženo jako na národ či jako na etnickou skupinu, dle některých autorů lze uplatňovat také označení „komunita“ (Hirt In Jakoubek a Hirt, 2004). Tu sociologové v moderním slova smyslu definují jako „*soubory spřízněných a často interagujících jedinců sdílejících určitou identitu*“ (Reichel, 2008, s. 103). Konkrétně Hirt (In Jakoubek a Hirt, 2004) pak uvádí čtveřici základních charakteristik, jež se ke komunitě pojí – jedná se o specifickou sociální strukturu, společný zájem jejích členů, uvědomění si jinakosti a sdružování se v určitém prostoru. To naopak Reichel (2008) již za nutné nepovažuje, stěžejním je dle něj – pro vyjádření příslušnosti k dané skupině (komunitě) – zejména vlastní etnické uvědomění, pocit odlišnosti a zejména pak ztotožnění se s „romstvím“. To samozřejmě může nabývat různých podob, a to v souladu s rozmanitostí „romství“ jako takového. „*Pro skupinu, za jejíhož člena se daná osoba považuje, používají Romové termín amare Roma („naši Romové“). Mohou to být obyvatelé jedné sídlištní komunity, romské osady či jedné*

oblasti, v níž obyvatelé více osad mezi sebou udržují kontakty (i na bázi příbuzenských vztahů)“ (Kukla a kol., 2016, s. 281).

Podle Říčana (1998) je vědomí vlastní identity potřebou každého člověka, každý by si měl uvědomovat, kým je, a zároveň mít určitý vztah sám k sobě. *„Podle toho, co pro Romy znamená skutečnost, že jsou Romové, budou se určitým způsobem cítit a bude to také hodně rozhodovat o jejich jednání i o jejich vztahu k těm, kteří nejsou Romové“ (Říčan, 1998, s. 88).* Etnická identita může být významnou součástí identity osobní, přičemž v případě Romů lze za základ jejich identity označovat zejména romský jazyk, slovesnost a kulturu. Autor dále rozvádí myšlenku romské identity ve dvou rovinách, a to v rovině pozitivních a rovině negativních složek romské identity. Za pozitivní složky romské identity je označován způsob bydlení a obživy, romská národní povaha, vědomí sounáležitosti, dále vědomí historických kořenů, romská duchovnost a znaky antropologické povahy. Negativní složky jsou všechny výše zmíněné, ovšem v momentě, kdy jejich pozitivní rysy zeslábnou, a to např. i v důsledku stereotypních postojů majoritní společnosti vůči Romům vedoucích nezřídka k diskriminační praxi (Říčan, 1998).

Romská identita a její vymezení však poměrně výrazně naráží na problém, že Romové nejsou jednou homogenní skupinou, naopak romský národ/etnikum je roztrženo nejen na úrovni jazykové, kulturní, ale také sociální. Jednotlivé skupiny pak nezřídka mají potřebu vymezovat se vůči těm ostatním, což vede také k jejich vzájemné izolaci. Konkrétním příkladem z českého území mohou být např. vztahy mezi romskou většinou a menšinou olašských Romů, vzájemné zavrhování se a pohrdání, které je odborníky považováno za reminiscence kastovního systému z dob indické pravlasti (Říčan, 1998).

Opomíjet však nelze ani sebeidentifikaci Romů jako Romů městských a venkovských, která o nich také mnohé vypovídá. Městskými Romy jsou ti, kteří žijí společně s většinovou populací na sídlišťích či v městských čtvrtích, příp. na předměstích, venkovskými Romy jsou ti, co žijí v samostatných osadách, nezřídka na okrajích malých obcí. Jak uvádějí Hübschmannová a Kašťánková Kristová, *„venkovští Romové si zachovali mnoho ze své kultury a tradičního života díky poměrné izolovanosti od ostatního obyvatelstva, zatímco Romové žijící ve městech mezi ne-Romy se přibližovali okolní společnosti v jistých oblastech ekonomického života a v některých rysech sociálního chování“ (nedatováno, online).*

2. 2 Subetnické skupiny Romů

Ačkoliv Romové mají společné kořeny, s ohledem na to, že žijí na mnoha územích různých států, v souhrnu netvoří žádný homogenní celek. Jak konstatuje Davidová a kol., *„romské etnikum je vnitřně diferencováno jak podle jednotlivých zemí, kde žije, tak etnicky a lingvisticky – na základě své příslušnosti k jednotlivým skupinám a podskupinám, podle způsobu a stupně usazení, zejména pak svým sociálním postavením, které u jeho velké části vede k sociálnímu vyloučení“* (2004, s. 2).

Rozlišení různých romských skupin neulehčuje ani fakt, že Romové nedisponují žádnými vlastními institucionálními orgány a ani nedodržují žádnou obecnou hierarchii. Nejčastěji jsou pak Romové rozdělováni s ohledem na užívaný dialekt či dle příslušnosti k určité skupině – klanu. Vztahy mezi všemi různorodými subetnickými skupinami Romů jsou však stále poměrně nejasné a nelze tak dospět k žádným univerzálně platným závěrům (Mappes-Niediek, 2013).

To, jak Romové přistupují k tradicím a zvykům, se pak odvíjí také od toho, ke které skupině se hlásí, roli však sehrává i vztah konkrétní rodiny (či komunity) k „romství“ jako takovému. *„Kromě vnitřní rozrůzněnosti Romů podle etnických subskupin závisí již dnes i na prostředí, kde daná rodina či skupina žije (...). Charakter dané rodiny má úzkou souvislost i s pocitem a deklarováním své etnicko-národnostní příslušnosti“* (Davidová In Habovčíková a Habovčík, 1998, s. 246).

Podle odhadů úřadů žije na území ČR kolem 250 – 300 tisíc Romů, přesná čísla však neexistují, jelikož deklarování příslušnosti k romské národnosti např. i v rámci oficiálního sčítání lidu je postaveno na bázi dobrovolnosti. Dle vládní studie mapující jednotlivé skupiny Romů žijících na území ČR se lze u nás setkat s pěti romskými subetniky – konkrétně se jedná o slovenské Romy, maďarské Romy, olašské Romy, Sinty a české Romy (Vláda ČR, 2017). Kukla a kol. (2016) tento výčet doplňuje ještě o Romy moravské a Cikány, což je historicky označení pro Romy a Sinty užívané slovenskými a germánskými národy, ovšem samotnými Romy je vnímáno jako pejorativ. Pro všechna zmíněná subetnika pak platí, že se od sebe liší barvou pleti, kulturními zvyklostmi, řečí a samozřejmě i tradicemi a prosazovanými hodnotami, a to navzdory faktu, že většina se již přizpůsobila životu „bílé majority“ (Horváth, 2007).

Navzdory mnoha odlišnostem napříč jednotlivými skupinami Romů, zejména specifický indický antropologický typ stojí za souhrnnými vizuálními atributy, s nimiž Romy majorita spojuje a považuje je za jednu homogenní masu. Přitom onen indický původ je také východiskem konkrétního socio-kulturního postavení Romů a jejich vnímání romské soudržnosti, ačkoliv samozřejmě nelze opomíjet ani odlišnosti pojící se k jednotlivým romským skupinám (Horváthová, 2002). Bez ohledu na to je pro každého jednotlivce identifikujícího se jako Rom stěžejní „romství“ (*romipen*). „*Součástí romipen jsou i vzorce hodnot a kulturních zásad, jako například: manušipen: bytí opravdovým člověkem, čačipen: úcta k pravdě, spravedlnost, phuripen: úcta ke stáří, pařiv: zásada pohostinnosti a prokazování úcty atd.*“ (Člověk v tísní, 2002 s. 147).

Ať už je tedy řeč o Romech slovenských, olašských, maďarských, českých či tzv. Sintech, ve všech případech platí, že se jedná o rozmanité skupiny, které ačkoliv se v mnohém odlišují, zároveň je také mnohé spojuje. Ostatně, jak v souvislosti s problematikou rozlišování Romů konstatuje Mappes-Niediek, „...na Romy je nejlepší se dívat jako skrz kaleidoskop. Pokaždé, když s ním trochu pootočíme a zaujmeme jinou perspektivu, vznikne úplně nový obrázek“ (2013, s. 182).

3 KULTURNÍ TRADICE V ROMSKÉ PRAXI

Stejně jako každý národ, i ten romský má své tradice a zvyky, které jsou předávány z generace na generaci. Při předávání tradic a zvyků mezi příslušníky národnostních menšin však dochází k postupnému překrývání a doplňování zvyklostí od majoritní společnosti a v důsledku také k asimilaci se zvyky původními. S ohledem na to, že cílem bakalářské práce je zjistit, jak se mění romské tradice a zvyky a také jejich dodržování, je nejprve třeba zaměřit se na sumarizaci informací týkajících se zvyků, jež byly běžnými v dobách minulých. Ačkoliv i dnes je rodina pro Romy prioritou, mnohé vazby se zpretrhaly a tradiční pouta vymizela. „*Za poslední roky romská rodina zeslábla. Především jí nesvědčí vytržení z tradiční velkorodiny a ze soudržné obce, která často fungovala i v nuzné osadě*“ (Říčan, 1998, s. 47). Přetrvávajícím modelem, jenž je pro každou romskou rodinu základem, je ale dodnes princip patriarchy – postavení žen v romské kultuře je tedy upozaděno a je spojeno pouze s mateřstvím. Hodnota žen se pak odvíjí zejména od jejich plodnosti, proto je i četnost potratů mezi Romkami minimální (Říčan, 1998).

Ačkoliv by samozřejmě bylo možné pracovat s růzností rozličných rituálů spojovaných s důležitými životními událostmi s ohledem na jednotlivé subetnické skupiny Romů, faktem je, že mají stejný základ a vychází ze stejné podstaty (Kaleja, 2012). Jelikož tradice, zvyky a rituály provází každého jedince od narození až do jeho smrti, bude další pozornost zaměřena právě na romské zvyklosti pojící se ke stěžejním životním milníkům souvisejícím s rodinným cyklem, potažmo životním cyklem člověka ohraničeným narozením a smrtí a zahrnujícím dále námluvy a sňatek, zplození dítěte – těhotenství, porod a související křest (Nešpor, 2017).

3. 1 Námluvy a sňatek

S ohledem na to, že Romové kladou na rodinný život velký důraz, je sňatek odedávna považován za významnou událost. Je však třeba zdůraznit, že úřední sňatek nebyl v rámci romské komunity historicky důležitý – ačkoliv tedy přibližně od poloviny 18. století byli Romové k úředním sňatkům formálně nuceni, stále dbali spíše na své tradice a zvyky spojené s uzavíráním sňatků – tedy obřad

námělu/zásnub, jež je mezi Romy považován za stvrzení společného soužití. Tato praxe se do jisté míry dochovala dodnes (Šuleř a kol., 1999).

I proto, že Romové sňatek v jeho úřední rovině považují pouze za formalitu, větší důležitost přikládají zmiňovaným zásnubám (tzv. *mangavipen*), jež mají de facto podobu neformálního vstupu do manželství. V minulosti bylo běžnou praxí i to, že romské páry absolvovaly pouze neformální sezdání během zásnub a k formalizaci sňatku (tzv. *bijav*) došlo až následně (a to i kvůli nákladnosti církevní svatby, kterou Romové pojmají velmi velkolepě), nebo vůbec.⁴ Během obřadu *mangavipen* v rámci romské komunity hlava dané osady/komunity či otec ženicha svazuje novomanželům ruce červeným šátkem a do dlaní jim vlije červené víno či slivovici – tento nápoj si dvojice následně z dlaní vzájemně pije (Šišková, 2001).

Určitá pravidla byla aplikována také při volbě vhodného protějšku, jeho výběr spočíval v rukou rodičů, obvykle otců. Jedním z hlavních kritérií, k nimž bylo přihlíženo, byl majetek, dále pověst rodiny a v případě dívek také její barva pleti (platilo, že čím světlejší, tím lepší). Průměrný věk romských dívek vstupujících do (neformalizovaného) manželství se v minulosti pohyboval kolem 15 let, dnes se přibližuje k hranici plnoletosti (Budilová a Jakoubek In Budilová a Jakoubek, 2007). Stěžejní při výběru vhodného partnera/ky byla také příslušnost ke stejné etnické skupině – v případě porušení snoubencům hrozilo zpřetrhání vazeb s příbuznými i celým klanem (Šišková, 2001). Tato příslušnost k jedné skupině byla zásadní zejména pro olašské Romy, kde jisté „kastování“ přežívá dodnes. Naopak jak konstatuje Šuleř a kol. (1999, s. 56), „*od poválečných let až do současnosti je spojení s neromským partnerem u některých skupin Romů považována okolím spíše za prestižní, stává se dokonce, že muž přejímá příjmení své neromské 'bílé' manželky a distancuje se i tímto způsobem od své rodiny.*“

V souvislosti se sňatkem/zasnoubením (a to již i tím na úrovni neformální) se pak podle Davidové (1995) mění také postavení ženy – nevěsty, resp. v rodině svého nastávajícího se stává osobou podřadnou, jejím úkolem je poslouchat tchyni. Na společenském žebříčku rodiny pak přivdaná žena stoupá až poté, kdy porodí potomka – ideálně chlapce (tamtéž).

⁴ V případě jedné ze subetnických skupin – olašských Romů – pak ničím neobvyklým nebyla ani koupě nevěsty, která měla podobu smluvního vztahu mezi otcí snoubenců, v některých komunitách tento model přetrval dodnes (Šuleř a kol., 1999).

3. 2 Těhotenství

Narození dítěte bylo v romské komunitě bráno jako tradiční událost velkého významu. Důvodem bylo rozšíření a pokračování rodiny, což přímo souviselo i s tzv. rodinnou prestiží. To ostatně potvrzují i mnohá romská přísloví, např. „*Nane čhave, nane bacht - Nejsou děti, není štěstí,*“ (Hübschmannová, 2002, s. 8-9) či „*Jekh daj, jekh dad, bud čhave – oda le romengeri zor. Jedna matka, jeden otec a mnoho dětí – v tom je síla Romů*“ (tamtéž).

V rámci romské kultury děti byly a jsou považovány za bohatství rodiny. Podle Říčana (1998) jsou romské ženy ceněny dle plodnosti (i proto jsou romské rodiny i dnes velmi početné). V případě, že žena ještě neporodila dítě, může ji muž dokonce opustit. Největšího ocenění se romským ženám dostává v souvislosti s narozením syna. I s ohledem na důraz, jaký Romové na rodinu a plodnost kladou, je těhotenství ženy přikládán jedinečný význam. „*Romové velmi zdůrazňují dobu prenatálního vývoje dítěte zejména velkými nároky na chování těhotné ženy, která se musí podříditi příkazům, zákazům a opatřením zajišťujícím zdraví matky, fyziologický vývoj plodu a nekomplikovaný porod*“ (Roztočil a kol., 2017, s. 183). Jak autor dále uvádí, těhotná Romka by měla zejména před osobami opačného pohlaví a vyššího věku projevovat ostych pojící se s „přiznáním“ jejího stavu. Specifické zvyky se týkají stravování gravidních žen, neměly by být omezovány (kromě kyselého jídla, jež způsobuje špatnou povahu dítěte) a dopřáno jim vše, nač mají chuť, a to včetně alkoholu. Stejně tak se lze setkat s plnou akceptací kouření během těhotenství.

Vedle toho se s těhotenstvím pojí pravidla, která by těhotné ženy měly kvůli zajištění správného prospívání plodu dodržovat – zapovězen je např. pohled na zesnulé, ale i postižené lidi, dále na žáby, hady ale i kontakt se zvířaty se srstí. Tradice říká, že postižení či podoba by se mohly přenést na dítě. „*Časť zákazov vychádza z principu mágie similárnej, a to v tom zmysle, že podobu, resp. vlastnosti videného, môže matka preniesť na dieťa*“ (Horváthová In Budilová a Jakoubek, 2007, s. 122). Stejně tak by se těhotné ženy neměly v době těhotenství zdobit žádnými náhrdelníky a neměly by nosit ani pásky – Romové totiž věří, že tato praxe by mohla způsobit omotání pupeční šňůry kolem krku dítěte. Zatímco těhotné ženy s blížícím se porodem obvykle omezují fyzické aktivity, Romové věří, že i těhotná žena musí pracovat až do porodu – kdyby tak nečinila, o to by byl porod těžší (Šišková, 2001).

3.3 Porod a narození dítěte

Samotný porod je mezi Romy velkou událostí, s níž se tradičně pojilo nespočet rituálů a aktivit, a to nejen těch zdravotnické a pečovatelské povahy, ale také těch, které byly magické. Donedávna romské ženy obvykle rodily doma za asistence porodní báby (tzv. *phuri daj*), která se v komunitě těšila vysoké úcty. Zapovězeny byly rodičkám jakékoliv kovové šperky, které dle tradice způsobují komplikace při porodu. V průběhu porodu pak porodní báby omývaly rodičkám tvář svěcenou vodou a podávaly čaj i alkohol za účelem snížení bolesti. Po porodu pak byla placenta zakopána do země a pupeční šňůru si otec dítěte uschoval pro štěstí. Svou roli při porodu pak sehrával i konkrétní den (a také denní doba), který zároveň určoval i budoucnost dítěte – nevhodnými dny jsou dle tradice pondělí a pátek, dále pak Svátek zesnulých a také den, kdy některý z dalších příslušníků rodiny zemřel. Za nejlepší dobu pro porod dítěte v romské komunitě považují vánoční svátky, šťastnými dny jsou také soboty (Mann, 2001).

Bezprostředně po porodu dle romských tradic probíhala první obřadní koupel dítěte. Při tomto obřadu se do připravené koupele vkládaly peníze, aby zajistily dítěti bohatství. Záhy po koupeli bylo dítě ukázáno novopečenému otci (Mann, 2001). Jelikož Romové tradičně věřili, že novorozenci hrozí různá nebezpečí, prováděli také četné ochranné rituály. Jak Mann doplňuje (s. 33-34), aby matky zabránily výměně dítěte zlou čarodějnici, „*kladly do postýlky pod peřinku různé, zejména špičaté předměty (nůžky, hřeben, jehlu), které měly čarodějnici sebrat moc a děťátko ochránit.*“

Další z tradic, která se týká novorozených a zatím nepokřtěných – tedy nejohroženějších – dětí, bylo v minulosti (dle indické tradice) ovázání jejich zápěstí matčinými vlasy, které byly časem nahrazeny červenou stužkou (příp. někdy také červeným náhrdelníkem), a to proti tzv. uhranutí. „*Tato šňůrka je natolik výrazná, že má moc upoutat na sebe uhrančivý pohled, který se o ni snadno zlomí,*“ (Hübschmannová a Lacková, 1997, s. 48-49). Uhranutí se pak projevovalo nespavostí a křikem dítěte. Podle Roztočila a kol. (2017) se zároveň jedná o jeden z mála tradičních romských rituálů, který přežil do dnešní doby a je tak běžně dodržován.

V případě, že již dítě bylo uhranuto/uřknuto, pomoci mu mohla uhlíková koupel (tzv. *jagalo paňi*). Jednalo se o hrnec s vařící vodou, do nějž byly postupně vhazovány žhavé uhlíky, při každém vhození bylo třeba se pokřížovat. Dle počtu uhlíků, jež klesly ke dnu, bylo možné usoudit, kolikrát bylo dítě uhranuto, v některých subetnických skupinách Romů pak např. sudý počet uhlíků, které klesly ke dnu, naznačoval uhranutí ženou, a lichý uhranutí mužem. Po vystydnutí vody bylo dítě vodou také omýváno (Mann, 2001).

V rámci romských komunit pak tradičně platilo také pravidlo, že dětem do jednoho roku věku se nesmí stříhat vlasy a ani nehty (ty matky potomkům okusují), bylo jim zapovězeno také hraní s panenkami a dívání se do zrcadla, aby neonemocněly. Velkou událostí, která mění situaci dítěte (a činí jej méně zranitelným), je křest (viz dále), ten je mezníkem, od nějž již dítě smí spát v kočárku a nikoliv pouze s matkou v posteli (Šišková, 2001).

Stejně jako se určitá pravidla pojí k příchodu dítěte na svět, existují i pravidla vztahující se k rodičce samotné. Žena, která právě porodila, je v rámci romské komunity tradičně považována za nečistou, a to až do konce období šestinedělí. Proto jí také tradice zakazuje prát, vařit či se jakkoliv jinak starat o domácnost, stejně jako opouštět domov a dívat se do zrcadla (Hübschmannová a Lacková, 1997).

3. 4 Křest

Jak již bylo naznačeno, Romové tradičně věří, že novorozené dítě je vystaveno působení zla, přičemž pomineme-li výše zmíněné rituály, ochrání jej až křest (tzv. *boňa*). Nepokřtěné děti pak byly ohroženy zejména zlou čarodějnici, tzv. bosorkou, která mohla „správné dítě“ vyměnit za jeho „zlou náhradu“. I proto je do jisté míry ochrannému rituálu křtu přikládán vysoký význam. „*Křtu se přikládala velká vážnost, protože se obecně věřilo, že jen pokřtěné dítě bude zdravé a nemusí se bát uřknutí*“ (Šuleř a kol., 1999, s. 57).

Křest jakoby symbolizoval přechod dítěte do lidského světa, kdy se dle romských tradic nesmělo dítě před křtinami veřejně ukazovat, stejně tak nesmělo být nahlas vyslovováno jeho jméno. Důkladný by měl být také výběr kmotra/kmotry – tomu se následně dostává stejného společenského uznání jako rodičům dítěte. V minulosti si

Romové nezřídka vybírali kmotry z řad gádžů, především movité sedláky, kteří byli určitou jistotou, že by v době nouze podali pomocnou ruku (Šišková 2001).

Křest dle zvyklostí probíhal vždy v kostele (ačkoliv co se víry týká, klasický život v ní pro Romy příliš typický nebyl⁵ – do kostela se tak nezřídka vydávali právě pouze kvůli dvěma životním událostem – křtu a svatbě). Také kmotr, který dle tradice obstarával občerstvení a obecně náklady na křest, musel naplnit i svou „rituální úlohu“ – podvázat košilkou kmotřence mašlí a nasypat do ní špetku soli. V průběhu dospívání, např. při některé z významných událostí, jako jsou třeba kulaté narozeniny, nástup do školy apod., pak dává kmotr/kmotra dítěti také „talisman“, tzv. *križmo*, tedy předmět, který si s sebou nese dítě po celý další život. V průběhu samotného křtu i ostatní přítomní mohli do peřinek dítěte pokládat dary, nejčastěji šperky a peníze. Obřad křtu je zároveň jednou z tradic, která v romské komunitě přetrvala dodnes (Šišková, 2001).

Ačkoliv křest byl považován za hlavní akt ochrany dítěte, během něhož bylo zároveň dítěti dáno jeho jméno, Romové také věřili, že novorozence před onemocněními, jež útočí na bezbranné děti, ochrání „druhé jméno“ (tzv. *aver nav*). V minulosti nezřídka platilo, že oficiální jméno Romové vůbec nepoužívali (a ani nevěděli, jak zní), a byli oslovováni pouze jménem druhým, romským. Příp. bylo oficiální jméno užíváno pouze v rámci kontaktu s majoritní společností. Jak upřesňuje Šuleř a kol., *„cikánským jménem byl (a často je) jedinec nazýván ve své komunitě prakticky celý život. Toto jméno ztratil v případě, kdy se nějak provinil, potom mu bylo dáno jméno jiné, většinou hanlivé. V tradičních společenstvích plnilo aver nav funkci ochrannou – sloužilo k zakrytí identity dítěte – jak před majoritou, tak před nečistými silami, které mohly život dítěte ohrozit“* (1999, s. 57). Dnes je však poměrně častou praxí místo druhého jména užívat romskou přezdívku, která je člověku přiřknuta např. na základě charakterových vlastností, vzhledu, něčeho typického ad. (Šišková, 2001).

⁵ „... křesťanská Evropa obviňovala pokřesťanštěné Romy z nedostatku skutečné víry. Z obřadů se pro ně stal důležitý křest, pohřby a zvláště sňatky, ty však konali často po svém“ (Řičan, 1998, s. 56).

3. 5 Úmrtí a pohřeb

Úmrtí je mezi Romy spojováno s mnoha záhadami a také rituály. Právě smrti se týká nejvíce tradic, které přežily až do dnešní doby. Mezi Romy obecně přetrvává víra v posmrtný život a zároveň jsou přesvědčeni, že zesnulí mohou své příbuzné navštěvovat jako zjevení či ve snech, přičemž Romové také věří, že pro umírající si přichází jiný dříve zesnulý příbuzný. Situaci návratu blízkých ze světa mrtvých se však Romové obávají a snaží se jim různými způsoby zabránit a na druhou stranu zajistit „spokojenost zesnulého“ ve světě mrtvých tak, aby neměl potřebu živé příbuzné „kontaktovat“ (Řičan, 1998).

Klíčovým je v souvislosti s praktikovanými rituály strach z duchů zemřelých (ti jsou označováni jako tzv. *mula*). Ve chvíli, kdy dojde k úmrtí, Romové v domě zesnulého zakryli či sundali všechna zrcadla, dle tradice by totiž v právě zrcadle mohli živí vidět již zemřelé příbuzné shromážděné kolem nebožtíka. Strach z návratů duchů zemřelých pak reflektuje také další z tradic, tedy vartování (tzv. *vartišagos*) u nebožtíka, které obvykle trvá tři dny a tři noci, tedy do pohřbu. „*Tři dni a tři noci býval mrtvý vystaven v otevřené rakvi ve svém domku. Po všechny tři večery a noci se u něj scházeli dospělí členové jeho široké rodiny a přátelé a vartovali u mrtvého*“ (Davidová, 1995, s. 127). Zatímco přes den se u těla zesnulého modlily ženy, noční vartování obvykle spočívalo na mužích, kteří tento čas využívali ke vzpomínání na mrtvého, vyprávění historek, ale také (střídmému) popíjení alkoholu – opít se však bylo zapovězeno (Šuleř a kol., 1999).

Duch zemřelého je tradičně v domě přítomen až do chvíle, než je z domu vynesena rakev – v den pohřbu. Při vynášení rakve z domova s ní Romové třikrát zakleпали o práh, v tu chvíli by duše měla navždy opustit svět živých. Na druhou stranu, jak již bylo řečeno, návrat nebožtíkovy duše není vyloučen a Romové se mu tak různými způsoby snaží zabránit, např. i rakev by měla být vynesena nohama napřed, aby se zesnulý nemohl znovu vrátit (Mann, 2001). Hrdličková (2004) dokonce hovoří o tom, že rakev se zesnulým byla také rozličně mechanicky zajištěna – např. pomocí řetězů. Nad rakví bylo také třeba držet dohled, aby přes ni nepřešel pes či kočka, což by způsobilo, že nebožtík by se nedočkal klidu (Horváthová In Budilová a Jakoubek, 2007).

Specifické úkony se pojí také k zacházení s nebožtíkem a jeho přípravou k pohřbu. V případě, že má zesnulý otevřené oči, měly by na ně být položeny kovové mince, aby se tak zabránilo tomu, že by si vzal s sebou do světa mrtvých někoho dalšího. Blízcí by pak zemřelého měli důkladně omýt a upravit, a jelikož Romové dle tradice věří, že vše, co s mrtvými přijde do kontaktu, živým škodí, musí vše, co bylo během této procedury užito, následně zakopat do země či spláchnout tekoucí vodou (oděv, v němž Rom zemřel, by měl být spálen). Dále příprava do rakve zahrnuje oblečení svátečních šatů a také umístění oblíbených nebožtíkových předmětů, nezřídka fajfky či cigaret, hudebního nástroje v případě mužů, šperků v případě žen a hraček, zemřelo-li dítě. Scházet by neměla ani modlitební knížka (Šišková, 2001).

Po úmrtí člena rodiny by romská rodina měla také držet smutek, který by měl trvat po dobu jednoho roku. Ženy obvykle nosí černé oblečení, všem pozůstalým je zapovězeno bavit se (chodit na zábavy, oslavy). V době výročí a svátků se po dobu smutku servíruje jídlo i pro zesnulého, zdobí se i jeho hrob, nezřídka se k němu nosí alkohol. V minulosti platilo, že zemřel-li muž, pozůstalé – vdova a dcery – se také ostříhaly, tato tradice však již víceméně vymizela a lze se s ní ojediněle setkat pouze u Romů olašských (Šuleř a kol., 1999). Naopak v případě úmrtí ženy – matky je truchlení více emotivní, a to i proto, že ačkoliv principiálně vládne mezi Romy patriarchát, mateřství se těší velké úctě. Jedno z romských přísloví pak praví: „*Te merel dad, rovel o vod'i, te merel daj, rovel o jilo – když zemře otec, pláče duše, když zemře matka, pláče srdce*“ (Mann, 2001, s. 31)

Jelikož podle tradice se mrtvý může přijít se svými blízkými po pohřbu rozloučit (nejčastěji v době do tří či šesti dnu od obřadu), i na tuto eventualitu se Romové připravují – zachovávají jeho věci pro případ, že by mu na onom světě scházely a vrátil se pro ně. Jelikož pro tuto dobu „čekání“ je obvykle vymezena doba jednoho týdne, příbuzní se na návštěvu „mula“ připravují – nachystají jeho oblíbené jídlo, pití, které následně po předpokládané návštěvě (nezřídka ověřované nejen tím, zda bylo jídlo konzumováno, ale např. i tím, zda duch nezanechal své stopy v mouce nasypané na podlahu) vyhodí (Horváthová In Budilová a Jakoubek, 2007).

Všechny tyto tradice však samozřejmě mohou nabývat různých (např. i variovaných) podob, otázkou pak také je, nakolik důkladně jsou příslušníky romské komunity dodržovány (a zda je např. vůbec znají). Právě tato zjištění jsou předmětem následující – praktické – části práce.

4 PROMĚNY ROMSKÝCH TRADIC V ČASE

Cílem práce je odpovědět na hlavní výzkumnou otázku: *Jak se proměňují romské tradice a zvyky a jejich dodržování?* Jako výchozí bod poslouží v teoretické části práce představené tradice, jejichž podoba však byla popsána na základě prostudované odborné literatury, aktuální žitá romská realita se tedy může lišit. V rámci praktické části práce bude využit kvalitativní výzkum a zjištěné informace poslouží také k porovnání s již prezentovanými daty.

4.1 Metodologie a výzkumné otázky

Za účelem zodpovězení hlavní výzkumné otázky byl zvolen kvalitativní výzkum, klasicky využívající metody indukce. „*[Induktivní metoda] začíná zpravidla pozorováním a rozhovory, v nichž pátráme po pravidelnostech a ty pak popisujeme ve formě předběžných závěrů. Úkolem je odhalovat neznámé skutečnosti sociálně-psychologických jevů, a to především jejich existenci a strukturu, vlastnosti a funkce i odhalování souvislostí mezi jevy*“ (Papřoková, 2012, s. 27). V souladu s nastíněným postupem byla zvolena technika polostrukturovaných rozhovorů, které na jednu stranu postupují dle pevně daného scénáře, zároveň však výzkumníkovi dávají prostor reagovat na respondenta a klást příp. doplňující otázky (Hendl, 1999). Vedle toho se také jedná o nejčastější způsob sběru dat pro zvolenou výzkumnou metodu, interpretativní fenomenologickou analýzu, IPA (Koutná a Čermák In Řiháček, Čermák, Hytych a kol., 2013).

Interpretativní fenomenologická analýza (IPA) je přístupem, který zachycuje jedinečnou žitou zkušenost jedince s určitým fenoménem a zároveň ji umožňuje dále interpretovat a určovat významy, které jim respondent připisuje. „*IPA se jeví jako vhodná perspektiva (...), jestliže chceme popsat a interpretovat způsob, jakým nositel zkušenosti, která nás zajímá, přisuzuje této zkušenosti význam. Osvědčuje se také v případech, kdy je předmětem výzkumu neobvyklá skupina, situace nebo zdroj*“ (Koutná a Čermák In Řiháček, Čermák, Hytych a kol., 2013, s. 9). Vedle toho je zohledňována také subjektivita výzkumníka a je tedy žádoucí také vymezení jeho pozicionality (tamtéž).

Jak v souvislosti s IPA konstatují Smith, Flowers a Larkin (2009), lze pracovat na jedné straně s primární výzkumnou otázkou zaměřenou na vlastní zkušenosti a prožitky respondentů (v případě této práce tedy otázkou zjišťující zkušenosti s dodržováním tradic, jejich vnímáním a významy, které jim dotazovaní přikládají) a na straně druhé s otázkou sekundární, vycházející z teoretických poznatků. Jejím záměrem je stávající teorii ověřit, zkoumat, nakolik jsou s ní odpovědi respondentů v souladu, či nikoliv.

Na základě výše řečeného tedy byla formulována (primární) **výzkumná otázka č. 1:** *Jak Romové prožívají dodržování a předávání kulturních tradic a rituálů?* a také sekundární **výzkumná otázka č. 2:** *Jaká panuje shoda mezi tradičními romskými zvyky a rituály s dnešní romskou realitou?* Tyto otázky, společně s tradicemi prezentovanými v rámci teoretické části práce, zároveň posloužily k sestavení šestice tematických okruhů, které se staly podkladem pro utvoření scénáře realizovaných rozhovorů (viz příloha č. 1 – Scénář rozhovoru). Tyto rozhovory byly dle dalších analytických kroků nastíněných např. Kostínkovou a Čermákem (In Řiháček, Čermák, Hytych, 2013) se souhlasem respondentů nahrávány a následně proveden jejich doslovný přepis – přepsané (a anonymizované) rozhovory dále posloužily k opakovanému čtení, identifikaci hlavních témat a tvorbě poznámek a také dalšímu srovnávání výpovědí (hledání shod a rozdílů), jež byly východiskem pro interpretaci.

S ohledem na podstatu IPA bylo klasicky pracováno s menším počtem dotazovaných, aby bylo možné zachycovaný fenomén analyzovat co nejdůkladněji. Samozřejmě je také třeba, aby dotazovaní měli k tématu „co říci“ – principiálně tedy dochází k záměrnému výběru respondentů (Smith, Flowers a Larkin, 2009). „*Stanovení kritérií výběru vzorku závisí na zaměření výzkumu – jeho téma může být natolik úzké, že samo o sobě vymezí potenciální respondenty. V případě, že je téma širší, můžeme volit z populace s podobnými demografickými a socioekonomickými charakteristikami/statusem*“ (Koutná a Čermák In Řiháček, Čermák, Hytych a kol., 2013, s. 14). Cíleně tedy byli vybíráni příslušníci romské komunity tak, aby byl vzorek alespoň částečně demograficky pestrý, ačkoliv se omezil jen na respondenty žijící v Olomouci (tedy tzv. „městské Romy“). Dva dotazovaní pak bydlí v oblasti někdejší „vyloučené lokality“ (ta však již toto označení po cílených opatřeních města nenese) na Novém Světě. Počet respondentů byl zvolen s ohledem na metodologii dle Smithe, Flowerse a Larkina (2009), kteří konkrétně pro magisterské práce

doporučují 3-6 dotazovaných. Pro realizaci rozhovorů tedy byla vybrána čtveřice respondentů tak, aby byl vzorek vyvážený (z hlediska pohlaví dvě ženy, dva muži, z hlediska věku dva mladší a dva starší Romové). Konkrétní výběr dotazovaných byl v první řadě podřízen kontaktům autorky práce v romské komunitě a následně realizován principem tzv. sněhové koule, kdy dotazovaní další respondenty sami doporučili. Klíčovým při výběru respondentů pak byla především ochota podělit se o vlastní prožitky pojící se ke zvoleným milníkům životního cyklu, a to bez ohledu na to, nakolik podrobně dokáže dotazovaný o souvisejících tradicích hovořit.

4. 1. 1 Kroky analytického postupu IPA

V souladu s metodikou IPA (Smith, Flowers a Larkin, 2009) byl analytický postup realizován v následujících na sebe navazujících krocích:

- 1) *Výzkumníková reflexe zkušenosti s tématem*, tj. vlastní vymezení motivace pro zpracování tématu, uvědomění si vlastní role v procesu výzkumu – jak uvádí autoři metodiky, adekvátní je volba ich-formy;
- 2) *Čtení*, tj. studium shromážděných dat, a to také opakovaně;
- 3) *Tvorba poznámek*, tj. zachycení všech aspektů zkoumaného fenoménu, kdy je ryze v rukou výzkumníka, nač se hlouběji zaměří, tyto poznámky jsou zároveň základ pro následující interpretaci;
- 4) *Práce s tématy*, tj. sestavené poznámky poslouží k identifikaci hlavních témat, výzkumník začíná organizovat data;
- 5) *Hledání souvislostí mezi tématy*, tj. zjišťování, zda spolu tematické celky interagují;
- 6) *Analýza dalšího případu*;
- 7) *Identifikace společných znaků jednotlivých případů*.

Zjištění, potažmo výsledky analýzy, je pak vhodné prezentovat ve dvou rovinách – z hlediska identifikovaných témat a také z hlediska jednotlivých respondentů. „*Ideálně kombinujeme obě perspektivy, čímž zachováme celistvost námi zkoumaného fenoménu – čtenář se dozví o obecných tématech, stejně jako o světě konkrétních respondentů*“ (Koutná a Čermák In Řiháček, Čermák, Hytych a kol., 2013, s. 23).

4. 2 Vlastní analýza

Před vlastní reflexí, stručným představením jednotlivých respondentů a souhrny jejich výpovědí (dle idiografického přístupu IPA, dle Smith, Flowers, Larkin, 2009), jež přispívají k vyšší srozumitelnosti dále prováděné analýzy, je v souvislosti s realizací výzkumu třeba uvést, že jeho průběh musel být již během prvního rozhovoru flexibilně upraven. Sdílnost první dotazované byla minimální – ne však z důvodu, že by se nechtěla o své prožívání tradic podělit, ale spíše proto, že potřebovala otázky mnohem více návodné a konkrétnější než jen v podobě dotazů obecných.⁶ Totéž se pak částečně potvrdilo také u zbytku vzorku. Schopnost souvisleji o romských tradicích a jejich dodržování vyprávět vykazala nakonec pouze jedna respondentka, z toho důvodu bylo třeba klást velmi jasné otázky, na něž dotazovaní navíc nezřídka odpovídali velmi stručně. Přesto jim však nelze upřít snahu adekvátně reagovat a poskytnout na dotazy z jejich pohledu vyčerpávající odpovědi.

4. 2. 1 Reflexe výzkumnice

Život Romů, jejich zvyky, ale také bariéry, na něž mnozí narážejí, jsou tématy, která významně vstupují do mého života. Jsou totiž nedílnou součástí mé práce. Jako sociální pracovnice dennodenně přicházím do kontaktu s Romy, kteří žijí v uzavřených komunitách, ale také s těmi, kteří se dokázali asimilovat do většinové společnosti. Tím, co tyto dvě jinak poměrně odlišné skupiny pojí, jsou dle mého názoru právě po generace dodržované zvyky a rituály. Přesto však na základě vlastních zkušeností usuzuji, že toto pouto, typické mj. i pro specifické subkultury, či přímo vědomí něčeho sdíleného, se začíná s mladšími generacemi Romů postupně vytrácet. Tím je do jisté míry ohrožena i jejich identita, která právě z tradic vychází.

Ačkoliv problematika romských tradic byla samozřejmě mnoha autory a v různých rovinách již uchopena, v nastudované literatuře i odborných textech (a to i těch, které jsem měla možnost prostudovat v zaměstnání) byla v naprosté většině pozornost věnována specifickým tradicím a jejich účelu, nikoliv však tomu, jak na ně nahlíží sami Romové, zda je stále provozují a jaký pro ně mají význam. I proto jsem se

⁶ Také Smith, Flowers a Larkin (2009) doporučují užít první rozhovor k posouzení správnosti aplikovaného postupu, kdy je možné přistoupit také k revizi strategie, jakou je rozhovor veden.

rozhodla využít svých kontaktů v romské komunitě a pokusit se tyto informace zjistit. Mým záměrem však nebylo oslovit Romy, kteří budou schopni poskytnout mi množství informací o jejich zvycích a rituálech (jak se tomu děje v literatuře, která se na popis těchto skutečností explicitně zaměřuje), ale naopak zvolit průřezový vzorek, který naznačí, nakolik jsou dnes tradice pro Romy skutečně důležité.

4. 2. 2 Respondentka 1 – „Lenka“

První respondentkou byla jednadvacetiletá žena, která bude pro zachování anonymity označována fiktivním jménem „Lenka“ (stejný postup byl zvolen i u zbytku vzorku⁷). Lenka byla pro rozhovor zvolena jako zástupkyně mladší generace, která však má již potřebné životní zkušenosti – žije ve společné domácnosti v oblasti Nové Ulice s partnerem (ač nesezdána), s nímž vychovává společného potomka. Kontakt s Lenkou byl zprostředkován díky další respondentce Jarmile (viz dále), což posloužilo také k tomu, že Lenka s realizací rozhovoru souhlasila a byla v rámci možností sdílná.

Lenka je mladá matka (aktuálně na mateřské dovolené), která patří do skupiny Romů, kteří se zapojují do běžného života s majoritou. Absolvovala střední odbornou školu, před nástupem na mateřskou dovolenou byla nezaměstnaná. Se svými příbuznými je v blízkém kontaktu, stejně jako s rodinou partnera.

S ohledem na to, že respondentka aktuálně nedochází do zaměstnání, na rozhovor, který probíhal u ní doma, si vyhradila dostatek času. Domácí prostředí jistě přispělo nejen k větší uvolněnosti dotazované, ale i k tomu, že byl dostatečný časový prostor na detailnější upřesnění otázek, ale i podrobnější doplnění odpovědí.

Během rozhovoru panovala příjemná atmosféra, nejvíce emotivní reakce (např. projevený skutečný strach, že by se jejímu dítěti mohlo něco stát) ze strany Lenky se vztahovaly k otázkám týkajícím se křtu a ochrany dítěte – snad i proto, že právě toto téma bylo pro dotazovanou tím, kterým aktuálně sama nejvíce žije.

⁷ Je třeba dodat, že žádné z původních křestních jmen nebylo tradiční romské.

Souhrn - Lenka

Lenka sice považuje romské tradice za důležité, jak se však následně ukázalo, nejenže jich příliš mnoho nezná, ale zároveň přiznala, že význam mnoha zvyků, které dodržuje, ani neví – předali jí je rodiče. Některé mezery, které se v Lenčině vyprávění objevily, lze přikládat nejen jejímu nižšímu věku, ale také poměrně modernímu smýšlení (v kontextu jinak deklarované tradicionality romské komunity) – Lenka např. nepřikládá význam sňatku, proto jí ani nejsou příliš známy žádné tradice, které se k němu (stejně jako k zasnubám) pojí.

„Pro mě to důležité není, ani zasnuby, ani sňatek. Když spolu lidi chtějí být, tak spolu prostě jsou. Ten obřad, svatba, je asi vždycky stejný a oslavy jsou velké. Domů by se tolik lidí nevezlo, tak se to dělá v sálech. Po obědě se pak tančí, nevěsta a ženich jsou uprostřed, všichni ostatní okolo.“

Prakticky nulové informace měla respondentka také k otázkám týkajícím se dodržování tradic během těhotenství a porodu. Ačkoliv byla dotazována i na konkrétní zvyky, o jejich existenci nevěděla, zkonstatovala pouze, že dodržovala doporučení lékařů. Stejně tak k dotazům vztahujícím se k možnému postavení ženy v romské komunitě v souvislosti s porodem, počtem dětí a jejich pohlavím dodala, že v jejím okolí nic z toho důležité není.

„Nevím o tom, že by těhotenství něco změnilo, nezáleží na tom, jestli čekám kluka, nebo holčičku. A když se mají lidi rádi a ženská není plodná, tak to jde řešit i jinak, třeba adopcí.“

Nejvíce se Lenka rozpovídala v souvislosti s ochranou čerstvě narozeného dítěte, dokonce i sama uvedla, že před křtem dávala svému potomkovi na pravou ruku červenou stužku před „zočením“ (hluboký pohled z očí, totéž, co uhranutí/uřknutí). Vedle toho dítě také až do křtu zahalovala, aby nebylo vidět a nebylo tak vystaveno tomuto riziku. V tomto bodě rozhovoru bylo nejen z intonace, ale i řeči těla (výraznější gestikulace) patrné, že Lenka je skutečně přesvědčena o tom, že dítěti by v případě nedodržení výše uvedených zvyků hrozilo nebezpečí. Křest také Lenka následně označila za velmi důležitý a opět lze soudit, že mu přikládá skutečně tradiční význam tak, jak se předává z generace na generaci – jak přímo uvedla:

„dítě je pak chráněné, je klidnější, nevzteká se, neleká se a nemá škaradé sny.“

Na druhou stranu úlohu kmotrů, jejich výběr a příp. důležitost v životě dítěte dotazovaná shrnula jedinou větou s tím, že by se o kmotřence měli postarat, pokud by se něco stalo rodičům. Hlubší povědomí o souvisejících tradicích neměla.

Větší přehled pak vykazala Lenka o zvycích, jež se týkají skonu blízkých, jejich pohřbu a také držení smutku. Zmínila tedy zvyk třídenního vzpomínání na zemřelého, dobu držení smutku (minimálně 3 měsíce, v případě blízkého příbuzného i dva roky – rodina stále chodí v černém, nesmí poslouchat hudbu, sledovat televizi) a zároveň tematizovala také strach z návštěvy jeho ducha. V tomto případě bylo zajímavé, že dotazovaná připojila i popis vlastního prožitku této situace.

„Tak já to mám sice málokdy, ale to prostě vycítíte, že vás někdo z těch mrtvých přišel navštívit. Takže já, když mám zimnici, jde po mně studený mráz, tak vím, že mě přišel někdo navštívit, takže si rožnu a spím při světle. Jinak bych totiž už nemohla usnout.“

Z Lenčina vyprávění o tradicích týkajících se úmrtí pak bylo také patrné – podobně jako v případě popisu zvyků na ochranu dítěte – že respondentka má poměrně silně zakořeněný strach z duchů (nadpřirozena), který jí byl v rámci rodiny předán. Právě rodinu dotazovaná sama označila za zdroj všech tradic, které dodržuje a jejichž důležitost odvozuje právě z faktu, že jí je předali rodiče.

„Někdy ani nevím, proč se něco dělá, jak se to dělá, ale dělali to tak moji rodiče, proto je to pro mě důležité a dělám to stejně.“

4. 2. 3 Respondent 2 – „Jan“

Nejmladší z dotazovaných, Jan (svobodný, bezdětný), je navzdory svému poměrně nízkému věku (19 let) velmi oddán romské komunitě. Ctí soudržnost tradiční romské rodiny, její zvyky a jeho smýšlení tomu odpovídá. Vzdělání ukončil základní školou, po jejím absolvování manuálně pracoval. V současné chvíli působí jako skladník a žije s rodiči v bytě na Novém Světě. Do vzorku byl zahrnut jako zástupce mladé generace Romů, kteří si jsou vědomi svých kořenů, jichž si také váží. Rozhovor s Janem byl realizován na základě doporučení Lenky.

Ačkoliv rozhovor proběhl bezprostředně po osobním seznámení, a to na veřejném místě – v restauraci – Jan působil přátelsky, byl velmi sdílný a komunikativní.

Během téměř hodiny se podělil o množství svých vědomostí, prožitků i názorů. Zároveň lze říci, že z Janova vyprávění bylo zřejmé, že je potěšen zájmem o romské tradice. Proto velmi ochotně odpovídal i na doplňující a upřesňující otázky, snažil se rozpomenout a poskytnout co nejvíce informací.

Souhrn – Jan

Již v úvodním tematickém bloku vztaženém k námluvám a sňatku se projevila Janova silná tradicionalita. Ačkoliv uvedl, že výběr partnera/ky dnes žádným zásadním pravidlům nepodléhá, pro něj osobně je velmi důležité schválení ze strany rodičů a také kmotrů. Stejně tak by dívka, která je těhotná, měla dle Janových slov před porodem absolvovat minimálně akt zasnub, v opačném případě „*by to byla ostuda pro tu holku i pro její rodinu, že je těhotná a není zasnoubená.*“ Svatba by pak měla v takových situacích následovat záhy po porodu. Jan dále neopomněl zmínit ani zvyky týkající se zasnub.

„Během námluv, to jsou vlastně i zasnuby, dává kluk holce zlatý prsten, tomu páru se pak sváží ruce a u přípitku se napije vždycky každý od toho druhého z poháru, v něm je nejčastěji šampaňské nebo víno.“

Přípravy na svatbu dle Janových slov probíhají za bohaté asistence rodiny, v den sňatku (a je třeba zdůraznit, že Jan hovořil celou dobu o sňatku církevním) si ženich s rodiči a širší rodinou vyzvedne nevěstu u ní doma, kde si také všichni přijíjí. Když jsou partneři oddáni, následují velké oslavy zahrnující také tanec s nevěstou, za který se platí (získané peníze se stávají součástí věna), a také kruhový tanec okolo novomanželů.

V rámci okruhu zaměřeného na těhotenství, porod a narození dítěte Jan kromě pojmenování konkrétních zvyků (např. že těhotná žena by neměla chodit na hřbitov, na pohřby, sledovat strašidelné věci, ale třeba se i dívat na horory) poskytl další možnou perspektivu na život v romské komunitě. Vedle docela moderního postoje, že pohlaví očekávaného dítěte nesehrává roli („*to je jedno, důležité je zdraví*“), Jan naznačil, že problematika (ne)plodnosti, je docela komplikovaná.

„Já si myslím, že když je žena neplodná, tak ten vztah to nevydrží. Protože my Romové moc adopce neděláme. A ten počet dětí podle mě je taky důležitý.“

Jestli to tak bylo dřív, nebo ne, to nevím, ale teď třeba znám případ, že je rodina, která má deset dětí, ale to už je ostuda.“

Jak Jan dále upřesnil, tento jeho postoj do jisté míry souvisí s proměnami romské rodiny, v níž jsou právě děti historicky považovány za požehnání. V souvislosti se společenskými změnami a asimilací Romů do většinové společnosti je však větší množství dětí spíše stigmatem, což si sami Romové uvědomují (minimálně v kontextu faktu, že průměrné „bílé rodiny“ mají obvykle 2-3 děti). Nemluvě o tom, že větší počet dětí je dle Janových slov problémem adekvátně zabezpečit.

Z konkrétních tradic, jež jsou dodržovány ještě před křtem dítěte, Jan zmiňoval ovazování pravé ruky dítěte červenou stužkou za účelem ochrany před duchy a zlem a zákaz pohledu dítěte do zrcadla (*„pak by dítě nevyrostlo a taky by proto, že není pokřtěné, v tom zrcadle mohlo vidět něco, co my nevidíme“*), neopomněl ani téma „zočí“. Popsal také podobu uhlíkové koupele tak, jak je uplatňována v jeho rodině, s tím, že sám rituál viděl, ale provést ho neumí – nezná příslušné průpovídky, které rituál provázejí. Zároveň tak doplnil, že si není jist, kdo tuto tradici dál ponese po smrti těch, kdo rituál ovládají.

„To se vlastně dá do sklenice voda a pálijou se sirky. A vždycky, když ta sirka úplně dohoří, tak se hodí do té vody a pálí se jich tolik, dokud všechny neshoří. A to znamená, že tolikrát to děcko dostalo zočí. A pak se tou vodou děcko požehná.“

Křest označil Jan jako velmi důležitý rituál, jehož provedení znemožňuje, aby dítě posedlo zlo či se mu něco zlého stalo. Při příležitosti křtu děti dle Janových slov dostávají od kmotrů dary – dívky náušnice a chlapci peníze. Kmotr/a zároveň během křtu stříhá ochrannou červenou stužku a dává dítěti své jméno (druhé jméno tedy mají Romové stejné jako jejich kmotři). Kmotři pak sehrávají v celém životě kmotřenců zásadní roli – dávají jim dary, cenné rady do života a např. kdyby se stalo něco rodičům dítěte, kmotři jsou povinni se jej ujmout.

Zlo se dále pojí také s návštěvami duchů zemřelých – ti jsou podle Jana velmi obávaní napříč celou romskou komunitou. Straší však jen ty, kdo jim za života ublížili. Za tradiční ochranu je považováno zapálení svíce na hrobě těchto zemřelých, příp. posvěcení bytu či domu farářem. Romové ovšem také věří, že před samotným pohřbem je duch zemřelého v domě přítomen vždy. Proto vartují – hlídají – u jeho

rakve. Jak Jan upřesnil, po církevním pohřbu je rakev přenesena na hřbitov, nesmí se jí ale dotýkat žádní příímí příbuzní (důvod Jan ovšem nevěděl). I držení smutku Jan označil za běžnou praxi s tím, že klasicky je Romům zapovězena zábava, hudba, sledování televize. Délka smutku (od tří měsíců až po několik roků) se pak přímo odvíjí od konkrétní příbuznosti se zesnulým.

Za vyzdvižení v rámci tohoto rozhovoru nesporně stojí velmi solidní Janovo povědomí o všech rituálech týkajících se těhotenství, tradic v období po porodu, ale také zvyků týkajících se křtu. Jan – ačkoliv zatím nežije v manželství a nemá ani potomky – všechny zvyky absorboval z rodinné praxe a bylo evidentní, že vše, co ví, bude i nadále dodržovat a předávat i dále – v budoucnu i svým dětem. Jak sám shrnul: *„Všechny tradice jsou pro mě nesmírně důležité, mám je od rodičů a moc bych je urazil, kdybych ty zvyky nedodržel. I když třeba babička to všechno víc prožívá než třeba naši, určitě chci ty tradice držet dál.“*

4. 2. 4 Respondentka 3 – „Jarmila“

Pětašedesátiletá Jarmila (vdaná, 2 děti, 5 vnoučat) je zástupkyní starší generace, která si na jednu stranu cení příslušnosti k romské komunitě, na stranu druhou je velmi sžita s majoritou, po absolvování středoškolského vzdělání celý život pracovala v sociálních službách. Žije s manželem v bytě na olomouckém sídlišti, navzdory důchodovému věku je stále pracovně aktivní. Jarmila je velmi činorodá a aktivně se zapojuje do mnoha společenských aktivit. Zaměřuje se přitom právě na sbližování kultur – romské a té, která je vlastní většinové společnosti. Právě s Jarmilou jsem měla možnost již dříve spolupracovat v kontextu Jarmilinyh činností, kterým věnuje většinu svého času – aktivně působí v rámci jedné z romských organizací⁸, připravuje pro komunitu rozličné volnočasové aktivity, ale poskytuje Romům také různé typy poradenství.

Rozhovor s Jarmilou probíhal na „neutrální půdě“ – v kavárně, již dotazovaná sama k setkání navrhla – a probíhal v přátelské atmosféře. Bylo zřejmé, že Jarmilu zájem o romské tradice a zvyky velmi těší, proto byla také velmi sdílná. Popis zvyků a tradic byl barvitý a dotazovaná se zároveň snažila poskytnout obsáhlé odpovědi. Bylo také zjevné, že její komunikační dovednosti jsou i díky práci s lidmi velmi vytříbené.

⁸ Kvůli možné identifikaci zdroje není její název záměrně uveden.

Souhrn – Jarmila

Během Jarmilina vyprávění se hned v úvodu ukázalo, že má docela jasnou představu o tom, jak se romské tradice mění a jsou navázány také na příslušnost k některé ze subetnických skupin. V souvislosti se zasnubami a sňatkem tak respondentka zdůraznila, že např. mezi olašskými Romy je běžné, že „*dětem partnera vnutí rodiče*“. Ona sama naopak popsala, že výběr partnera/ky je v rámci její rodiny volný, ačkoliv mladí partneři, když spolu začnou chodit, samozřejmě protějšek přivedou domů představit. Někteří Romové pak žádají rodiče partnerky o ruku v doprovodu kmotra. Na druhou stranu svatba je velmi důležitá a pro Romy zavazující.

„Svatba je významná, někteří mladí spolu třeba chvíli žijou, pár měsíců, pak se nechají. Nebo nedejbože holka otěhotní a kluk se na ni vykašle, takže proto je sňatek, myslím církevní, hodně důležitý, protože tomu zabrání.“

Oslavy, které se pojí ke svatebnímu veselí, také mají jasně daný scénář – novomanželé rozbíjí talíře, všichni tančí, jako tradiční Jarmila stejně jako předchozí dotazovaný zmínila tanec v kruhu kolem právě sezdané dvojice. Neopomněla ani vybírání peněz jako svatebního daru pro novomanžele.

Při otázkách týkajících se zvyků v souvislosti s těhotenstvím Jarmila naznačila, že v době, kdy byla sama mladá, se na příslušné zvyky dbalo mnohem více a dnešní generace je spíš zanedbává (což nakonec vztáhla ke všem zvykům). Zajímavé dále bylo Jarmilino vymezení se vůči romské komunitě ve smyslu my (naše rodina tradice dodržuje) a oni (mnozí ostatní Romové však nikoliv).

„Málokteré romské rodiny dodržují to, jak by měla být těhotná žena ctěná, měla by být na prvním místě. U nás nikdy nešlo, aby mladý Romky, když jsou těhotný, měly odhalený břicho. Vždycky se nosily dlouhý šaty, triko, aby to břicho nebylo vidět. Ani já bych dceři nedovolila to břicho ukazovat, absolutně ne. Ale tohle ti mladí Romové už nedodržují, ale my u nás ano, v rodině jsme na to velmi přísní.“

Jarmila dále velmi podrobně popsala mnohé tradice a zvyky týkající těhotenství i partnerského soužití, několikrát také užila srovnání, že „*za ní – když byla mladá*“, se některé věci dělaly a dnes už zvykem nejsou (např. schvalování, resp. i výběr partnera rodiči). Dotazovaná také popsala, že v případě, že se ženě narodil chlapec, „*byl cennější než děvče*“. Jelikož děti jsou Romy považovány za „*požehnání*“, bylo

vždy také velkým problémem, když žena byla neplodná. K této situaci mohli Romové zaujmout různý postoj, někteří si našli jinou ženu, jiní – ti, co dbali významu manželství – s těmito ženami dle slov Jarmily „zůstali až do smrti“. Další informace přinesl také popis toho, co by tradičně ženy měly a neměly dělat v období šestinedělí – správně by měly spát samy jen s dítětem, nevykonávat domácí práce a v žádném případě nevařit, jelikož jsou po těchto šest týdnů nečisté.

Jak naznačilo i Jarmilino vyprávění, křest a jeho význam je v romském společenství dodnes zcela zásadní, stejně jako výběr kmotrů. Ti se těší velké úctě a jsou vybíráni právě proto, že si jej rodiče dítěte velmi váží.

„Do šesti týdnů po narození musí být dítě pokřtěné, teda, my na to dbáme, je to tradice, tak to musí být. Ti mladí na to už tak nedbají. I výběr kmotra je důležitý, vybírá se už během těhotenství a hned, jak je zvolen, stává se kmotrem. V tu ránu se pro ty rodiče stávají kmotři víc než jejich vlastní otec, po celý život už si ani neřeknou jménem, jenom 'kmoťre' a 'kmotro', jsou to nejdůležitější osoby. Co já vím, tak o mně vždycky kmoťrenka když přijela, tak pečovala. Když přijela kmoťrenka s kmocháčkem, bylo to, jako kdyby přijel pán Bůh do domu.“

Do chvíle, než je dítě pokřtěno, nemělo by dle Jarmiliných slov být příliš ukazováno ostatním a také by nemělo být oslovováno jménem, respondentka neopomněla zmínit ani červenou stužku jako ochranu před vším zlým. V trošku pozměněné podobě pak Jarmila tematizovala také zočení a vysvětlila, jak jí byla objasněna úloha tzv. bosorky.

„Bosorka je hodně u Slováků, je to taková čarodějnice, ale u nás se na to moc nevěřilo, my věříme na to, že dítě zočí. Maminka na to hodně věřila, že když se někdo díval na mále děcko dlouho, tak ho zočí a děcko pak nebude spát a bude brečet. Ale moje maminka na všechno měla bylinky, tak je pak dávala i dětem do postýlky jakože na ochranu.“

Také v souvislosti s úmrtími a obecně vírou v duchy zemřelých poskytla Jarmila množství detailních informací. Zdůraznila, že na rozdíl od tradic a zvyků v předchozích případech (námluvy, sňatky, porod, křest), které se mohou různit napříč rodinami, generacemi i subetnickými skupinami, v duchy zemřelých Romové věří všichni. Proto také po smrti příbuzného všichni v jeho blízkosti až do pohřbu

tráví čas při svíčkách a vzpomínají na něj. Tradicí zároveň je nachystat pro zemřelého v den jeho narozenin jeho oblíbené jídlo nebo pití a zavzpomínat. Jarmilino vyprávění také ukázalo, že návrat zemřelého v podobě ducha nutně nemusí být negativní situací.

„Co můžu říct ze své zkušenosti, když jsem třeba měla těžkou operaci, tak jsem to cítila. Když jsem ležela, cítila jsem, že vedle mě jakoby někdo dosedl. Podvědomě jsem cítila, že to byla máma a hladila mi ruku. Proto my taky do rakve kromě věcí, co měl ten, co umřel, rád, dáváme klíče – aby se mohl do domu, když to bude potřeba, vrátit.“

Problémem však je, pokud měl zemřelý s někým nevyřízené účty. Potom duch může skutečně strašit – a vyvolává tak obavy.

„Ti zlí lidé, nebo ti, co si něco udělali, mají strach. Oni se bojí, protože ten duch je bude strašit, když se třeba v noci probudí, jsou zpocení, mají mrazení, jsou ledoví, protože ten duch na ně pouští ten strach. To pak člověk musí jít na hřbitov, zapálit svíčku a prosit za odpuštění.“

Také období smutku je důležitou součástí romských tradic, dle výpovědi Jarmily Romové nosí jen černé oblečení a období truchlení může trvat i několik let, a to zejména dle blízkosti vztahu, který člověk se zesnulým měl.

Z celého Jarmilina vyprávění bylo patrné, že romské tradice považuje za nesmírně důležité a sama jimi žije, dodržuje to, co jí předali rodiče, a ona totéž učinila se svými dětmi. Během vyprávění však Jarmila většinou volila minulý čas, aby zdůraznila, že dnes je nezdůraznila, že dnes je nezdůraznila situace odlišná. Často také přímo srovnávala „dříve a teď“. Místy bylo také evidentní, že se jí opouštění romských tradic příliš nelíbí. Sama se proto snaží šířit je i mezi mladší generaci tak, aby zcela nevymizely.

4. 2. 5 Respondent 4 – „Alois“

Poslední z respondentů, Alois (58 let, ženatý, 4 děti, 9 vnoučat), byl osloven na základě mého předchozího pracovního kontaktu, a to jako druhý ze zástupců starší generace Romů. Alois je vyučen, v současné době v invalidním důchodu. Byt v oblasti Nového Světa sdílí společně s manželkou a synem. Rozhovor by realizován

u dotazovaného doma, v době, kdy nikdo z rodiny nebyl přítomen – nehrozila tak nežádoucí vyrušení.

Realizace dotazování byla s Aloisem poměrně komplikovaná a z celé sady nejnáročnější, na obecnější otázky nezářídka reagoval jen pokrčením rameny značícím, že neví. Nezářídka také odpovídal nejasně, takže bylo třeba otázky opakovat či zjednodušit. Následně byly Aloisovi kladeny i velmi konkrétní dotazy (např. na dodržování jednotlivých tradic), také na ně však Alois velmi často reagoval buď jen souhlasem, nebo záporem. Přesto necelá hodina, která byla k zodpovězení všech otázek třeba, uplynula v příjemné atmosféře, Alois se i při kladení opakovaných otázek snažil reagovat, nakonec i z jeho úsporné výpovědi vyloučily mnohé informace, které lze minimálně užít k porovnání s již zjištěnými daty.

Souhrn – Alois

Ačkoliv Alois nebyl příliš sdílným respondentem, již první tematický okruh týkající se námluv a sňatku naznačil, že jisté povědomí o romských tradicích má. Na druhou stranu i z jeho výpovědi vyplynulo, že některé tradice se již nedodržují, např. souhlas rodičů již partneři v dnešní době k sňatku skutečně nepotřebují. Z jedné z mála obsáhlejších odpovědí na toto téma pak bylo možné také usuzovat, že Alois je muž dominantní, který je zvyklý, že jeho názory a stanoviska jsou respektována.

„Tak jako správně by se mělo o ten sňatek požádat rodiče, ale my to nedodržujeme. Když chcu, tak si tu babu vezmu. V tom mi nezabrání nikdo.“

Cílenými otázkami bylo dále zjištěno, že námluvy následně všichni zapojení zapijí a že samotný obřad – církevní sňatek – se těší velké úctě, a to nejen v očích Aloise, ale celé romské komunity. Z rituálů běžně uplatňovaných při svatebním veselí Alois potvrdil, že klasikou je tzv. „placený tanec s nevěstou“.

Alois dále projevil souhlas s tím, že těhotná žena se stává v komunitě Romů důležitou, těší se úctě a zároveň se musí vyvarovat návštěv kostela, hřbitova, nesmí nosit těžké věci ani zvířata. Dotazovaný také zmínil, že si myslí, že pohlaví dítěte je důležité především pro muže.

„Tak pro toho chlapa je lepší, když je to kluk. Ale kdyby čekala holku, tak to nevadí.“

I když zpočátku Alois tvrdil, že žádné tradice pojící se k čerstvě narozenému dítěti nezná, nakonec se ukázalo, že uvazování červené stužky na zápěstí zná z praxe i on. Dále Alois zmínil ještě umístění hřebínku do kolébky dítěte, význam této tradice ale nebyl schopen objasnit. Jisté povědomí měl respondent také o nutnosti ochrany nepokřtěného dítěte a představil další variantu ochrany před zočením (ačkoliv ji nenazýval uhlíkovou koupelí, s ohledem na následující popis lze soudit, že se jedná o variaci na tento rituál).

„Musí se zapálit sirka, když to dítě není pokřtěné, tak aby se mu dobře spalo. Nebo když se na něj druzí dívají, tak aby nezočilo. To je, když nemůže spát, není ve své kůži, tak se musí zapálit sirky. Tři sirky do vody se hodí, zapálí se předtím. A ono se natře to dítě. Tou vodou.“

Důležitost křtu Alois přikládá proto, že se jedná o tradici. Povinností kmoter/kmotrů je dle Aloisovy výpovědi nákup výbavy pro dítě, křestní svíčky, peřinky, ale také pomoc kmotřencům během celého života. Do křtu pak údajně dítě musí spát v posteli s rodiči při rozsvícené lampičce – ta zabrání tomu, aby dítě ohrozili duchové zemřelých. Podobně nebezpečná je podle Aloise i bosorka.

„Bosorka jde na baby. Když baba kojí, tak ona jde po tom, po mlíku. I když je baba těhotná. Tak se proti tomu natrou dveře česnekem. To odpuzuje.“

I v případě Aloise se již v souvislosti s ochranou dítěte objevuje strach z duchů zesnulých – duchy zesnulých dotazovaný následně tematizuje i v rámci posledního bloku otázek týkajících se úmrtí. Ovšem ohrožení tímto duchem by mělo hrozit jen těm, kdo nemají čisté svědomí v oblasti jednání se zemřelým (pak je ovšem otázkou, proč by tento duch měl být ohrožením pro čerstvě narozené děti, na což ale dotazovaný není schopen odpovědět).

„Ten duch, to je mula. Ale strach ne, když jste tomu člověku neublížila, nebyla jste na něj špatná, nebude ani on k vám. Když nemáte čisté svědomí, pak se bojíte.“

V souvislosti s úmrtím Alois zmiňuje třídní hlídkování u rakve s nebožtíkem, popíjení a vzpomínání. Po církevním pohřbu dle respondentových slov rakev nesmí nést nikdo z rodiny, což nese smůlu a mohlo by to způsobit i další smrt v rodině. Smutek – tedy žádné pouštění hudby, televize – by se pak měl držet správně rok. To se však dnes podle Aloise už moc neděje, především ne v případě mladé generace.

Přes jisté obtíže během tohoto rozhovoru bylo nakonec zřejmé, že i Alois tradicím přikládá velký význam a mnohé z nich nejen zná, ale i dodržuje. Jak sám poznamenal, důležité jsou pro něj jen ty, které mu předali rodiče, sám se je snažil dále zprostředkovat také svým dětem. Nakonec ale Alois naznačil, že především mladší generace už na romské tradice tak moc nedbají.

4. 2. 6 Určené analytické kategorie

Po opakovaném čtení přepisů realizovaných rozhovorů byla pozornost zaměřena na určení stěžejních témat, která v souvislosti se znalostmi, dodržováním a prožíváním romských tradic vyvstala. Tato témata – hlavní analytické kategorie (HAK) – byla dále rozpracována do subkategorií (SK), kdy byl důraz kladen především na vlastní prožívání a pocity dotazovaných, což je specificky pro metodu IPA stěžejní. Určené analytické kategorie byly dále využity a interpretovány v kontextu zodpovězení primární výzkumné otázky, stejně jako výzkumné otázky hlavní.

- **(HAK) Obavy ze zániku tradice**
 - (SK) Vlastní neznalost původu tradic
 - (SK) Neschopnost samostatného provedení rituálu
 - (SK) Generační proměna
 - (SK) Nezájem rodin o předávání a dodržování tradic
 - (SK) Moderní přístup
 - (SK) Změna norem i mezi Romy
- **(HAK) Víra v nadpřirozeno**
 - (SK) Ochranné rituály
 - (SK) Rituály přinášející štěstí
 - (SK) Rituály, jejichž smysl není znám
- **(HAK) Vlastní setkání s nadpřirozenem**
 - (SK) Setkání s duchem zemřelého – negativní
 - (SK) Setkání s duchem zemřelého – pozitivní
- **(HAK) Pocit sounáležitosti**
 - (SK) Úcta k romským – rodinným – tradicím
 - (SK) Tradice jako dědictví
 - (SK) Tradice jako morální kodex

- **(HAK) Pohoršování se z nedodržování tradic**
 - (SK) Vymezení se „my“ x „oni“ (a to v rámci romské komunity)
 - (SK) Variabilita zvyků (napříč rodinami, subetniky)
- **(HAK) Proaktivní přístup**
 - (SK) Snaha předávat tradice dál v rodině
 - (SK) Snaha šířit povědomí o romské kultuře a zvycích do širší společnosti

4. 2. 7 *Zodpovězení výzkumných otázek*

Záměrem primární výzkumné otázky bylo zjistit, *jak Romové prožívají dodržování a předávání kulturních tradic a rituálů*. Ačkoliv témat (hlavních analytických kategorií), jež se k otázce vztáhla, bylo celkem šest (podrobněji viz dále), jako dvě hlavní, která se ve výpovědích objevovala nejčastěji, lze určit v první řadě „*Obavy ze zániku tradice*“ a následně také téma „*Víra v nadpřirozeno*“, velká pozornost byla věnována také souvisejícímu „*Setkání s nadpřirozenem*“.

Právě víru v nadpřirozeno je možné označit také jako základ pro realizaci mnoha romských rituálů a z generace na generaci předávaných tradic. Jak vyplynulo ze všech čtyř rozhovorů, ačkoliv míra znalosti romských zvyků napříč tímto vzorkem různě variovala, na strachu z duchů zemřelých se dotazovaní jednomyslně shodli, stejně jako na nutnosti ochrany nepokřtěného dítěte před zlem (červená stužka na ruce jako ochrana před zočením, příp. česnek proti bosorce). Zajímavé pak byly i poskytnuté prožitky ze setkání s duchy, kdy nabývaly jak rozměrů negativních, tak i pozitivních.

„Mám zimnici, jde po mně studený mráz, vím, že mě někdo přišel navštívit, takže rožnu, abych mohla spát.“ – Lenka

„Ležela jsem a cítila, jak vedle mě někdo dosedl, podvědomě jsem cítila, že to je máma a hladí mi ruku.“ – Jarmila

Jak však říká romská tradice, duchové zesnulých (pouze jedenkrát, ve výpovědi Aloise, se objevil i termín „*mula*“) „straší“ jen ty živé, s nimiž mají „nevyřízené účty“ – tedy osoby, které jim např. za života ublížily. Zásahů ze světa zesnulých se však Romové obecně obávají a ke smrti mají velký respekt – tomu nasvědčují i dodržované tradice vartování u zemřelého, pohřbívání s oblíbenými předměty, zákaz

nošení rakve příbuznými zesnulého, ale i v různé míře a podobě dodržovaný smutek, jehož trvání může variovat od několika měsíců až po několik let.

Rozhovory se prolínalo také téma „*Pocitu sounáležitosti*“ a prožívání tradic v podobě určitého morálního kodexu – bylo patrné, že úctě se těší rodiče ze strany svých dětí, tradice jsou v rodinách dodržovány proto, že to určili rodiče.

„Některé ty tradice dodržuju jen proto, že mi to řekli rodiče, někdy to dělám, aniž bych věděla proč, prostě se to tak dělá“ – Lenka

„Pro mě jsou zvyky a tradice stoprocentně důležité, všechny, co mi předali rodiče, dodržuju, jinak bych rodiče urazil.“ – Jan

Stejně tak se patřičného uznání dostává všem, kdo vystupují jako kmotři/kmotry. Že romské obyčeje jsou také určitým „návodem ke slušnému chování“, pak naznačuje např. již zmíněný fakt, že duch zemřelých děsí jen ty, kteří mu za života ublížili.

Jak dále realizované rozhovory ukázaly, pro Romy jsou sice tradice nedílnou součástí jejich života, ale ve výpovědích respondentů se v různé míře a podobě objevily obavy, že tyto tradice postupem času mizí. Především z vyprávění respondentky Jarmily bylo patrné, že dbání na tradice se dnes již velmi liší i napříč jednotlivými romskými rodinami a za opouštěním mnoha zvyků tak nelze vidět jen generační proměnu, ale i nedbalost starších Romů.

„Tohle málokteré romské rodiny dodržují, ale podle našich zvyků by to nešlo, já bych to nedovolila, my jsme na to přísní, ale ostatní ne.“ – Jarmila

„To musí být, neexistuje jinak. Ti mladí už na to ale nedbají.“ – Jarmila

„Někteří to dodržují a někteří ne, to záleží na tom, která rodina.“ – Alois

Různou míru důrazu kladenou na dodržování tradic v rámci rodin ostatně doložila i dvojice rozhovorů se zástupci mladší generace Romů, Lenky a Janem. V případě Lenky se ukázalo, že dotazovaná spíše inklinuje ke splynutí s majoritou (ač některé romské zvyky také dodržuje) a tradicím takový význam nepřikládá (např. jinak pro Romy významný sňatek za důležitý nepovažuje).

„Třeba svatba, ta pro mě není důležitá. Ty tradice se mění, každý člověk k nim přistupuje jinak a mění se i doba.“ – Lenka

Jan naopak vystupoval jako velký zastánce romských tradic. Zdůraznil také, že jejich předávání spočívá na rodičích, děti by pak měly dbát na jejich dodržování.

Zejména ve výpovědích Jarmily a Jana se objevovalo také vyjádření „*Pohoršení z nedodržování tradic*“, v případě Jarmily se porovnávání toho, co dodržuje ona a její rodina, a toho, co naopak nedodržují především další mladí Romové, volně prolínalo celým rozhovorem a bylo zjevné, že se jí tento problém velmi dotýká. Patrné z výpovědi také bylo, že některé tradice a realizace konkrétních rituálů se mezi Romy liší (např. víra v bosorku a ochrana před ní, různé podoby tance novomanželů ad.).

Jako možný problém do budoucna se ukázala také nejen neznalost účelu rituálu (např. umístění hřebínku do kolébky k dítěti, zákaz nést rakev rodinnými příslušníky), ale také neschopnost jej provádět (tj. neznalost postupu a patričních průpovědek – např. provedení uhlíkové koupele).

„Jako byl jsem třeba u toho, ale neumím říct ty věci, co se k tomu říkají. To spíš dělali ti nejstarší lidi v rodině.“ – Jan

Proto je otázkou, nakolik mladí Romové do těchto rituálů proniknou (a budou-li mít o to vůbec zájem) a budou je také schopni sami provádět – jinak totiž skutečně hrozí, že dané zvyky časem zaniknou. Jako nadějně lze však označit poslední identifikované téma „*Proaktivní přístup*“. Tím je míněn vlastní zájem Romů o jejich tradice, šíření povědomí o romských zvycích, a to nejen mezi Romy samotnými (např. skrze aktivity, kterým se věnuje respondentka Jarmila), ale i tematizování posílení (ne-li přímo formování) romské identity prostřednictvím romských zvyků a rituálů.

Prostřednictvím šestice identifikovaných témat (hlavních analytických kategorií) lze tedy dospět k závěru, že stěžejním a nejčastěji zmiňovaným prožitkem v souvislosti s dodržováním a předáváním kulturních tradic a rituálů je *obava z jejich zániku*. Důležitým identifikovaným aspektem je také *víra v nadpřirozeno* a s ní související *setkání s nadpřirozenem*. Ostatně – mnohé zvyky a rituály jsou zaměřeny právě na ochranu před zlem (zočení, bosorka, duchové...). Samotné romské tradice a zvyky jsou pak pro dotazované nejen *vyjádřením sounáležitosti* ke komunitě, ale do jisté míry i morálním kodexem (kdy jsou dodržovány i z prosté úcty k rodičům a starším generacím, které je dále předávají), přičemž upouštění od tradičních romských

rituálů zejména u starší generace může budit také *pohoršení*. Nesporným problémem může být ale také neznalost podrobné podoby jednotlivých rituálů a jejich provádění. Jak ovšem analyzované výpovědi naznačily, navzdory identifikovaným problémům, které se k (ne)dodržování romských tradic pojí, jistou nadějí je *proaktivní přístup* (vlastní zájem o tradice, snaha předávat je dál), a to i mladých Romů, kterým není osud komunity lhostejný.

Druhá – sekundární – výzkumná otázka se dále zaměřila na zjištění toho, *jaká panuje shoda mezi tradičními romskými zvyky a rituály s dnešní romskou realitou.* Z jednotlivých výpovědí bylo v první řadě zřejmé, že rituály pojící se k významným milníkům určeným životním cyklem jednotlivce jsou i pro Romy v dnešní době důležité. Na druhou stranu lze říci, že (budeme-li usuzovat z daného vzorku) mnohé rituály se vytrácí a jejich rozsah a také míra důslednosti v jejich dodržování se snižuje.

Zatímco význam zasnub se dnes zdá být již marginální, církevní sňatek si v romské komunitě stále udržuje svou míru důležitosti. Naopak ovlivňování výběru partnera rodiči již běžné není, což potvrdili i dotazovaní ze starší generace. Na druhou stranu minimálně z formálního hlediska nezřídka i dnes ženich společně s kmotrem může žádat rodiče partnerky o její ruku (záleží však na míře tradice konkrétní rodiny). Vliv pohlaví očekávaného potomka, o němž píše např. Davidová (1995) s tím, že ideální je chlapec, lze potvrdit spíše v očích starší generace Romů. Naopak mladí dotazovaní se shodli, že na pohlaví narozeného dítěte nezáleží. Rozhodně zajímavé pak bylo stanovisko Jana ohledně počtu dětí, které žena porodí. Zatímco romské tradice (např. i viz Říčan, 1998) říkají (a potvrdila to i dotazovaná Jarmila), že děti jsou požehnáním, a tedy by mělo platit, že čím více potomků žena má, tím bude „váženější“, pohled mladých Romů může být odlišný.

„Dřív to [počet dětí] asi bylo jedno. Teď znám ale případ, že má rodina deset dětí, ale to už je ostuda.“ – Jan

Tradice týkající se doby těhotenství – např. zákaz návštěvy kostela, kontakt se zvířaty apod. – dotazovaní potvrdili, důvod však neobjasnili. Naopak další související tradice (zákaz nošení náhrdelníků, nutnost fyzické práce až do porodu ad.) popsané v teoretické části práce v souvislosti s těhotenstvím se ve výpovědích dotazovaných vůbec neobjevily. Totéž lze říci také o rituálech spojených s porodem

a narozením dítěte. S ohledem na to, že domácí porody již nejsou běžnou praxí, lze usuzovat, že všechny související tradice nejenže již nejsou s největší pravděpodobností praktikovány, ale upadají v zapomnění – žádný z dotazovaných je tedy vůbec nezmínil a nereagoval ani na cílené dotazy.

Naopak rituály zaměřené na ochranu novorozeného dítěte tak, jak je popisují Hübschmannová a Lacková (1997), se zdají být stále velmi živé. Ačkoliv rituální koupel po porodu již – s ohledem na porody v nemocnici – není možná, především ochrana před uhrnutím (zočením) je v romské komunitě velkým tématem. Ovázání pravé ruky nepokřtěného dítěte červenou stužkou je tak rituálem zcela běžným a rozšířeným, což je ostatně v souladu s tvrzeními Roztočila a kol. (2017). Zcela zapomenuta nebyla ani „lčba“ pro děti, které byly „zočeny“. I když podoba uhlíkové koupele nabyla ve vyprávění jednoho z dotazovaných trošku odlišné, modernější, podoby – namísto uhlíků se užívají sirky, které se vhazují do vody, tou je následně dítěti žehnáno. Již méně známá je postava tzv. „bosorky“, ta údajně patří spíše do kultury Romů na Slovensku, bránit se jí lze potřením dveří česnekem.

Další tradice popisované např. Šiškovou (2001) z větší míry dotazovaný vzorek neznal, pouze jednou se objevila zmínka o spaní dítěte s matkou v posteli až do období křtu a také zákaz dívat se do zrcadla (týkal se však dítěte, nikoliv matky), pamětnicí Jarmilou byl zmiňován i zákaz vařit během šestinedělí, když je žena nečistá.

Ačkoliv mnohé tradice spojené se zasnubami, sňatkem, těhotenstvím a porodem již skutečně nemusí být pro některé Romy nijak důležité, rituál křtu se stále těší velké míře pozornosti stejně jako výběr kmotrů/kmoter. Křest je tedy i v dnešní době považován za důležitý ochranný rituál (v souladu s Šuleř a kol., 1997 či Šišková, 2001), který chrání dítě před zlem a zočením. Dodržováno je také zahalování dítěte až do doby křtu, stejně jako oslovování obecnými jmény, jelikož do křtu nesmí být jméno dítěte vysloveno.

„My říkáme miminko, krásko, miláčku a tak. Dokud není pokřtěné a nemá v kostele dané to svoje jméno, tak ho jinak neoslovujeme.“ – Jarmila

Naopak užívání druhých jmen, maskování identity dítěte přezdívkami apod. během dalšího života v souladu s výše zmiňovanými autory dle dotazovaných běžné není. Ačkoliv i zvyky spojené s výběrem a úlohou kmotrů/kmoter napříč vzorkem

variovaly (a lišily se i od praxe popisované v odborné literatuře), v základní rovině lze říci, že kmotři a kmotry jsou v životě romských dětí velmi vážení, jsou jim oporou a zároveň je v průběhu života také různě obdarovávají.

Úmrtí, pohřeb, ale také víra v návštěvy duchy zemřelých, to jsou témata, k nimž i dnešní Romové mají rozhodně co říci. Víra v nadpřirozeno je v této komunitě velmi silná a nijak neobvyklé nejsou ani zážitky vlastního shledání s duchem. Zatímco však Řičan (1998) popisuje jen obavy z duchů zesnulých a praktiky, které by jejich návštěvám měly bránit, ze zachycených výpovědí lze soudit, že návštěva ducha zemřelého může mít i pozitivní podobu – je např. podporou v těžkých časech. Naopak vartování – tedy „hlídání“ či „dozor“ u zesnulého – je praxí rozšířenou a dodržovanou v nezměněné podobě. Ačkoliv tedy další rituály (zajištění rakve řetězy, tři poklepání rakví o práh domu, pokládání mincí na oči nebožtíka ad.), o nichž se zmiňují Mann (2001) či Hrdličková (2004), dotazovaní netematizovali, v jejich vyprávěních se objevily zvyky odlišné. Rakev se zesnulým by tedy např. neměli nosit pokrevní příbuzní, svíčka za zemřelého by se měla zapalovat ještě další tři dny po pohřbu.

„Nikdy neodcházíme dřív, než je hrob zakrytý, to v životě ne. No a potom ještě tři dny chodíme každý den po pohřbu pálit, celá rodina.“ – Jarmila

Ačkoliv by se mohlo zdát, že období truchlení zahrnující výhradní nošení černé barvy, zákaz poslechu hudby či sledování televize, a to až po dobu několika let (Horváthová In Budilová a Jakoubek, 2007), bude dnes přežitkem, opak je pravdou. Pro rodinné příslušníky blízcí skutečně mohou truchlit rok i více, minimem pro období smutku jsou dle dotazovaných tři měsíce.

V souhrnu je tedy možné říci, že některé romské tradice jsou skutečně na ústupu, a to i vlivem společenských proměn projevujících se i v komunitě Romů. Minimálně „městští Romové“, kteří tvořili pojednávaný vzorek, např. již nepraktikují rituály pojící se k porodu, a to i proto, že domácí porody již nejsou běžné. Na druhou stranu samozřejmě nelze vyloučit, že na venkově bude situace odlišná. Podstatným zjištěním je ale fakt, že rituály pojící se k dalším životním milníkům (svatba, křest, úmrtí) jsou dle vyjádření respondentů stále dodržovány (ačkoliv třeba v modifikované podobě), i když např. mladší Romové je praktikují spíše z úcty k rodičům, než aby věděli, jaký mají význam.

S ohledem na provedenou analýzu a také odpovědi na primární a sekundární výzkumnou otázku je možné sumarizované informace užít také k zodpovězení hlavní výzkumné otázky – *jak se proměňují romské tradice a zvyky a jejich dodržování?*

Ve srovnání s informacemi vycházejícími z odborné literatury se žitá praxe dodržování tradic v romské komunitě jistě liší. Ačkoliv se však některé zvyky vytratily (či jejich realizace již není možná – např. veškeré rituály pojící se k porodům, které dříve probíhaly doma), je patrné, že jiné přetrvaly a těší se velké vážnosti. V každé z popisovaných oblastí – námľuvy a sňatek, těhotenství a porod, křest dítěte a úmrtí a pohřeb – tak lze identifikovat tradice, které Romové udržují dodnes. Nejvyšší respekt se pak týká ochrany nepokřtěných dětí a také obrany před duchy zemřelých.

Romové si v obecné rovině svých zvyků považují, jen výpověď dvojice starších Romů naznačila, že postupně mizí důslednost v jejich dodržování (což ostatně dokazuje i výpověď Lenky). To by samozřejmě bylo možné přičítat navyšující se asimilaci Romů do většinové společnosti a modernějšímu smýšlení, ale samozřejmě i faktu, že žádný z dotazovaných nepochází z vyloučené lokality, kde situace může být odlišná. Jak ale minimálně naznačil dotazovaný vzorek, mizí i povědomí o účelu některých rituálů. Nemluvě o tom, že mnohé z nich umí vykonat jen starší generace, která nezřídka své vědomosti nemá komu předat. Jak však doložil rozhovor s Janem, i mnozí mladí Romové tradice ctí a snaží se je dodržovat. Stejně tak i mezi Romy panuje snaha povědomí o rituálech a tradicích šířit a zvyšovat tak, aby neupadly v celkové zapomnění.

4.3 Shrnutí

V případě porovnání všech čtyř (potažmo pěti) životních milníků a tradic vymezených životním cyklem jedince lze říci, že některé jsou i dnes aktuální, některé byly modifikovány a jak naznačily rozhovory, v mnoha případech romské tradice mizí právě v souvislosti s nastupující mladou generací. Přesto i mezi mladými Romy se některé zvyky těší velkému respektu a jsou dodržovány i kvůli úctě k rodičům, kteří je obvykle potomkům předávají.

S ohledem na to, že vzorek čtyř respondentů je nesporně příliš malý (nemluvě o tom, že všichni dotazovaní žijí ve městě, v němž ani nelze hovořit přímo o existenci „vyloučených lokalit“) na to, aby bylo možné utvářet plošné závěry, lze říci, že popsání zjištění jsou spíše sondou do romské komunity. Tato sonda pak umožňuje jeden z možných pohledů na tradicionalitu Romů, ovšem s tím, že pro proniknutí do svébytné romské komunity a jejích zvyků by bylo samozřejmě třeba provést mnohem hlubší výzkum, a to ideálně z pozice insidera. Prezentované výsledky by pak bylo možné využít např. pro další širší výzkum, a to i na rozmanitějším výseku romské subkultury (Romové žijící ve vyloučených lokalitách mimo město apod.).

ZÁVĚR

Dodržování tradic, zvyků či provozování rituálů je lidstvu vlastní od nepaměti. Pravdou ale je, že pod tlakem doby, ale také s proměňující se společností mnohé zvyky upadají v zapomnění, příp. si je lidé přizpůsobují k obrazu svému. Přitom právě tradice mohou být především pro minoritní skupiny znakem soudržnosti, způsobem, jak se hlásit k příslušnosti k ostatním, ale také jak se odlišit od majority. Romské etnikum pak není výjimkou. I romská komunita však čelí mnoha výzvám pojícím se s asimilací do většinové společnosti, někteří Romové se tak dokonce od ostatních mohou i distancovat, a to především s ohledem na množství nelichotivých stereotypů, které o nich napříč „bílou většinou“ panují. Na druhou stranu i dnes jsou Romové považováni za etnikum, které se na své tradice snaží dbát, a jak naznačuje také odborná literatura, množství zvyků pocházejících z dob dávno minulých si Romové uchovali dodnes. Přesto ale nelze přehlížet ani fakt, že především ti, kteří žijí ve městech (městští Romové), se tomuto stylu života musí přizpůsobit, což může vyústit až v určité „odtržení“ od vlastní komunity. I proto bylo cílem bakalářské práce zaměřující se na romské tradice odpovědět na hlavní výzkumnou otázku – *Jak se romské tradice a zvyky proměňují a jak se mění jejich dodržování?*

Bakalářská práce byla rozdělena do dvou částí – teoretické a praktické. Záměrem teoretické části bylo shromáždit dostatek teoretických informací týkajících se nejen romské tradicionality, ale také konkrétních zvyků a rituálů (k jejich vymezení posloužila definice životního cyklu jedince), jež již byly podrobně popsány jinými výzkumníky. První kapitola tak přiblížila význam tradic a rituálů, ale zaměřila se také na specifika pojící se k romské tradicionalitě. Ve druhé kapitole byla pozornost zaměřena na vymezení romské národnosti a etnika, a to jak z hlediska legislativního, tak i v rovině praktické – tedy tak, jak na ni nahlíží sami Romové. Opominuty nebyly ani subetnické skupiny Romů – příslušnost k nim totiž také do jisté míry sehrává roli v dodržovaných zvycích. Poslední kapitola teoretické části se již specificky soustředila na kulturní tradice v romské praxi – specificky na ty, které se pojí se k milníkům v lidském životě vázaným na životní cyklus – námluvám a sňatku, těhotenství, porodu a narození dítěte, křtu a v neposlední řadě také úmrtí a pohřbu.

Praktická část práce měla z hlediska metodologického podobu kvalitativního výzkumu. Za účelem zodpovězení hlavní výzkumné otázky byla zvolena fenomenologická interpretativní analýza, jež je určena právě pro zachycování prožitků a zkušeností specifických skupin lidí. Ke sběru dat pak posloužily polostrukturované rozhovory, které se řídily předem připraveným scénářem (okruhy vycházejícími z životních milníků vymezených v teoretické části práce). Do dotazování byli zapojeni čtyři respondenti, dvě ženy, dva muži – a to jak z generace mladší, tak i starší. V souladu se zvolenou metodou pak byli (po vymezení pozicionality) respondenti stručně představeni a následně zpracovány tzv. souhrny, které sumarizovaly zachycené informace. Již během prepisů rozhovorů a další práce s textem pak byly utvářeny také analytické kategorie, které nakonec posloužily k zodpovězení primární výzkumné otázky.

V souvislosti s otázkou primární – „*Jak Romové prožívají dodržování a předávání kulturních tradic a rituálů?*“ – je možné zkonstatovat, že z rozhovorů do popředí nejvíce vystoupila obava ze zániku romských tradic. Vedle toho však bylo patrné, že dotazování v různé míře alespoň na některé tradice dbají, a to především proto, že si jsou vědomi jejich generačního předávání. V případě zaměření se na konkrétní rituály a tradice, které dotazování považují za stěžejní, by bylo možné jmenovat především rituály ochranné, a to proto, že napříč romskou populací stále přetrvává víra v nadpřirozeno (strach z duchů zesnulých, strach z nadpřirozených sil, které mohou působit na dítě ad.). Stále prováděným rituálem je tak např. ovazování ruky dítěte červenou stužkou v období před křtem (ochrana před uhrnutím), ale také rozličné praktiky zamezující návratu duchů zemřelých. Ti se totiž stále těší velkému respektu. Z analýzy realizovaných rozhovorů je také možné usuzovat, že důraz kladený na dodržování romských tradic a zvyků se liší nejen rodinu od rodiny, ale do jisté míry je důležitým aspektem také věk (což dokládají nejen postoje mladší respondentky Lenky, ale také výpovědi respondentů starších, kteří přímo zmiňovali, že dnešní mladí Romové již na tradice tolik nedbají). Především mladí Romové tak mohou nejen pod tlakem většinové společnosti, ale i s ohledem na asimilaci a jednoduše moderní proměny (např. tradice týkající se domácích porodů) od romských rituálů upouštět. Přesto však lze i mezi mladými Romy najít takové, kteří na tradice dbají (např. z úcty k rodičům) a snaží se je předávat dále. Právě tito příslušníci romské komunity jsou pak nadějí pro udržení této svébytné kultury.

V rámci analýzy bylo prováděno také srovnání informací týkajících se romských zvyků prezentovaných v odborné literatuře a informací nabytých od respondentů. To vše v souladu se sekundární výzkumnou otázkou – „*Jaká panuje shoda mezi tradičními romskými zvyky a rituály s dnešní romskou realitou?*“. V tomto kontextu lze shrnout, že některé romské rituály a zvyky skutečně upadají v zapomnění (na mnohé tradice byli respondenti tázáni velmi konkrétně a přesto o nich projeví nulové povědomí), jiné jsou vytlačovány realitou moderního života (již zmiňované domácí porody, ale např. i změny ve vnímání důležitosti církevního sňatku, omezení týkající se těhotných žen, počty dětí v rodině). Na druhou stranu, pokud odborné zdroje označovaly některé zvyky jako „stále živé“, výpovědi respondentů to potvrdily (různé způsoby ochrany dítěte v období před křtem, vartování u nebožtíků, držení dlouhého smutku). Lze tak usuzovat, že alespoň klíčové romské rituály (a dalo by se říci, že ke každému pojednávanému životnímu milníku se vždy jeden takový najde) jsou zatím Romy udržovány a také předávány generacím následujícím.

S ohledem na výše uvedené bylo možné zodpovědět také hlavní výzkumnou otázku – „*Jak se proměňují romské tradice a zvyky a jejich dodržování?*“. Ačkoliv mezi Romy panuje obava, že romské tradice se postupně vytrácí, faktem je, že rituály, které se doposud těší velké vážnosti, jsou dodržovány i mladší generací. O té samozřejmě není možné plošně říci, že ctí všechny tradice, které uznávají starší Romové, na druhou stranu s ohledem na přetrvávající velký respekt, který mladí Romové chovají k rodičům, lze předpokládat, že většina z nich si alespoň některé z tradic osvojí. Romské tradice se tedy nesporně proměňují, a to jak v důsledku začleňování Romů do majoritní společnosti, tak i s ohledem na měnící se styl života, přesto alespoň dodržování některých z nich je stále součástí romské každodenní reality. Lze tedy předpokládat, že na tomto stavu se ani v nejbližší budoucnosti nic nezmění.

Ačkoliv prezentovaná zjištění a závěry samozřejmě nelze vztahovat na celou romskou komunitu (i když bylo dbáno na jistou diverzitu vzorku, všichni dotazovaní byli ze skupiny tzv. městských Romů a byli v různé míře zapojeni do systému majoritní společnosti), je možné označit je za sondu, která poskytla nesporně zajímavé informace z perspektivy běžné (ač samozřejmě s ohledem na konkrétní vzorek do jisté míry specifické) žité romské reality. Sumarizované informace by se tak mohly stát např. i podkladem pro další výzkum v této minoritě.

LITERATURA A ZDROJE

BABYRÁDOVÁ, Hana, 2002. *Rituál, umění a výchova*. Brno: Masarykova univerzita. 351 s. ISBN 80-210-3029-1.

BUDILOVÁ, Lenka a Marek JAKOUBEK, 2007. Příbuzenství, manželství a sňatkové vzorce. In BUDILOVÁ, Lenka a Marek JAKOUBEK (eds.). *Cikánská rodina a příbuzenství*. Ústí nad Labem: Dryáda. s. 19-68. ISBN 978-80-87025-11-6.

ČLOVĚK V TÍSNI, 2002. *Tradiční romská společnost, příčiny a důsledky jejího rozpadu*. Praha: Člověk v tísní. 159 s.

DAVIDOVÁ, Eva, 1995. *Romano drom: cesty Romů: 1945-1990. Změny v postavení a způsobu života Romů v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého. 245 s. ISBN 80-7067-533-8.

DAVIDOVÁ, Eva, 1998. K současným přeměnám romské rodiny: In HABOVČÍKOVÁ, Bohuslava a HABOVČÍK Ondrej. (eds.). *Rómská rodina a škola v multikulturnom prostore*, I. Časť. Nitra: Pedagogická fakulta Univerzity Konstantina Filozofa v Nitře. s. 11-15.

DAVIDOVÁ, Eva a kol., 2004. *Právní postavení Romů v jednotlivých členských zemích Evropské unie*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR. 21 s.

FIRSTOVÁ, Zdeňka. *Nová citační norma ČSN ISO 690: 2011. Bibliografické citace – podrobný návod, jak citovat literaturu, s českými příklady* [online]. Plzeň: Univerzitní knihovna ZČU, 2011. Dostupný na: <<http://www.iso690.zcu.cz/>>

GIDDENS, Anthony, 2000. *Unikající svět: Jak globalizace mění náš život*. Praha: Sociologické nakladatelství. 135 s. ISBN 80-85850-91-5.

HENDL, Jan, 1999. *Úvod do kvalitativního výzkumu*. 1. vyd. Praha: Karolinum. 278 s. ISBN 80-246-0030-7.

HIRT, Tomáš, 2004. Romská etnická komunita jako politický projekt. In JAKOUBEK, Marek a HIRT, Tomáš. *Romové: kulturologické etudy*. Plzeň: Aleš Čeněk. s. 72-80. ISBN 80-86473-83-X.

HORVÁTHOVÁ, Jana, 2002. *Kapitoly z dějin Romů*. Praha: Člověk v tísní. 83 s.

HORVÁTHOVÁ, Emília, 2007. Cigáni na Slovensku: Rodinný a společenský život. In BUDILOVÁ, Lenka a Marek JAKOUBEK (eds.). *Cikánská rodina a příbuzenství*. Ústí nad Labem: Dryáda. ISBN 978-80-87025-11-6.

HORVÁTH, Gejza, 2007. Olaši a jejich krisi. *Romano Hangos*, 7/2007. Dostupný také na <http://romanohangos.cekit.cz/clanek.php?id_clanek=1389>

HRDLIČKOVÁ, Lucie, 2004. Smrt a pohřeb u Romů. *Dingir: časopis o současné náboženské scéně*. 2004/1.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, 1991. *Godaver Iava phure Romendar = Moudrá slova starých Romů*. Praha: Apeiron. 45 s. ISBN 80-9000703-0-2.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, 2002. *Můžeme se domluvit = Šaj pes dovakeras*. Olomouc: UPOL. 129 s. ISBN 80-244-0496-6.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena a Elena LACKOVÁ, 1997. *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*. 1. vyd. Praha: Triáda. 270 s. ISBN 80-901861-8-1.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena a Markéta KAŠTÁNKOVÁ KRISTOVÁ. *Dělení Romů* [online]. Český rozhlas, nedatováno [cit. 19. 11. 2019]. Dostupný na: <https://www.rozhlas.cz/romove/tradice/_zprava/1728720>

JAKUBÍKOVÁ, Kornélia, 1997. Rodinné obyčaje. In Botíková Jakubíková Švecová, *Tradicie slovenskej rodiny*. Bratislava: Veda. s. 161-188. ISBN 978-80-224-0461-6.

KALEJA, Martin, 2012. *Romové – otázky a odpovědi v českém a slovenském kontextu*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě. 202 s. ISBN 978-80-7464-175-6.

KAMIŠ, Karel, 1999. *Čeština a romština v českých zemích: Překonávání komunikačních bariér v multietnické společnosti*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem. 137 s. ISBN 80-7044-251-4.

KARLOVÁ, Jana, 2013. *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart. 189 s. ISBN 978-80-7465-076-5.

KOUTNÁ, Jana a Ivo ČERMÁK, 2013. Interpretativní fenomenologická analýza. In ŘIHÁČEK, Tomáš, ČERMÁK, Ivo a Roman HYTYCH a kol. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita. s. 9-44. ISBN 978-80-210-6382-2.

KUKLA, Lubomír a kol., 2016. *Sociální a preventivní pediatrie v současném pojetí*. Praha: Grada. 432 s. ISBN 978-80-247-3874-1.

LÉVI-STRAUSS, Claude, 1996. *Myšlení přírodních národů*. 2. vyd. Liberec: Douphin. 365 s. ISBN 80-86019-25-X.

MANN, Arne B., 2001. *Romský dějepis*. Praha: Fortuna. 48 s. ISBN 80-7168-762-6.

MAPPES-NIEDIEK, Norbert, 2013. *Chudáci Romové, zlí Cikáni: co je pravdy na našich předsudcích*. Brno: Host. 279 s. ISBN 978-80-7294-869-7.

NAKONEČNÝ, Milan, 2009. *Sociální psychologie*. 2. rozš. a přeprac. vyd. Praha: Academia. 498 s. ISBN: 978-80-200-1679-9.

NAVRÁTIL, Pavel a kol., 2003. *Romové v české společnosti*. Praha: Portál. 223 s. ISBN 80-7178-741-8.

NEŠPOR, Zdeněk (eds.). *Cyklus rodinný* [online]. Sociologický ústav AV ČR, Sociologická encyklopedie, 2017 [cit. 19. 11. 2019]. Dostupný na: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Cyklus_rodinn%C3%BD>

PAPŘOKOVÁ, Anna, 2012. *Techniky sociologického výzkumu*. Ostrava: VŠB. 107 s. ISBN 978-80-248-2931-9

REICHEL, Jiří, 2008. *Kapitoly systematické sociologie*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Grada. 239 s. ISBN 978-80-247-2594-9.

ROZTOČIL, Aleš a kol., 2017. *Moderní porodnictví*. 2. přeprac. a dopl. vyd. Praha: Grada. 621 s. ISBN 978-80-247-5753-7.

ŘÍČAN, Pavel, 1998. *S Romy žít budeme - jde o to jak: dějiny, současná situace, kořeny problémů, naděje společné budoucnosti*. Praha: Portál. 143 s. ISBN 80-7178-250-5.

SMITH, Jonathan, FLOWERS, Paul a Michael LARKIN, 2009. *Interpretative phenomenological analysis: Theory, Method and Research*. London: Sage Publications. 232 s. ISBN 978-1412908344.

SOKOL, Jan, 2007. *Malá filozofie člověka. Slovník filozofických pojmů*. 5. rozš. vyd. Praha: Vyšehrad. 411 s. ISBN 978-80-7021-884-6.

ŠIŠKOVÁ, Tatjana (ed.), 2001. *Menšiny a migranti v České republice: my a oni v multikulturní společnosti 21. století*. 1. vyd. Praha: Portál. 188 s. ISBN 80-7178-648-9.

ŠULEŘ, Petr a kol., 1999. *Romové: tradice a současnost = O Roma: angoder the akának*. Brno: Moravské zemské muzeum, Muzeum romské kultury. 90 s. ISBN 80-7028-141-3.

Legislativa a vládní dokumenty

Zákon č. 96/1998, sdělení Ministerstva zahraničních věcí o sjednání Rámcové úmluvy o ochraně národnostních menšin

Usnesení č. 2/1993 Sb., o vyhlášení Listiny základních práv a svobod jako součástí ústavního pořádku České republiky

Zákon č. 273/2001 Sb., o právech příslušníků národnostních menšin)

Vláda ČR (2004). *Koncepce romské integrace*. Praha. 24 s.

Vláda ČR (2001). *Statut Rady vlády pro národnostní menšiny*. Praha. 6 s.

Vláda ČR (2017). *Zpráva o stavu romské menšiny za rok 2017*. Praha: Úřad vlády ČR, sekce pro lidská práva. 65 s.

PŘÍLOHY

Příloha č. 1 – Scénář rozhovoru

Délka cca 30-45 min

Záměrem rozhovoru je zjistit, jaký význam dotazovaní přikládají dodržování romských tradic, zhodnotit, v jaké podobě jednotlivé tradice dodržují a jak související rituály prožívají a interpretují.

Rozhovor bude se souhlasem dotazované/ho zaznamenáván na diktafon, respondenti/ky budou seznámeni se záměrem výzkumu a také užitím shromážděných dat (výhradně pro studijní účely). Data budou anonymizována.

HVO: Jak se proměňují romské tradice a zvyky a jejich dodržování?

VO1: *Jak Romové prožívají dodržování a předávání kulturních tradic a rituálů?*

VO2: *Jaká panuje shoda mezi tradičními romskými zvyky a rituály s dnešní romskou realitou?*

OKRUH 1: Romské tradice a rituály

- Jak důsledně na romské tradice a zvyky dbáte?
- Jsou některé z romských tradic dnes již přežitě?
- Mění se nějak dodržování tradic a rituálů v čase?

OKRUH 2: Námluvy a sňatek

- Jak probíhá výběr partnera/ky (jsou aplikována nějaká kritéria)?
- Jaký význam přikládáte zásnubám (*mangavipen*) a úřednímu sňatku?
- Jaký je průběh samotného obřadu?

OKRUH 3: Těhotenství, porod, narození dítěte

- Projevuje se nějak těhotenství na postavení ženy v romské komunitě?
- Měly by těhotné ženy dodržovat nějaká konkrétní pravidla – co dělat a co nikoliv?
- Hraje nějakou roli pohlaví očekávaného dítěte?
- Jaké konkrétní tradice a rituály jsou dodržovány v souvislosti s porodem/novorozenci?

OKRUH 4: Křest

- Považujete křest za důležitý a proč?
- Víte, kdo je bosorka, co dělá a jak jí v tom zabránit?
- Jaké konkrétní rituály v souvislosti s křtem znáte?

OKRUH 5: Úmrtí a pohřeb

- Nakolik je v romské komunitě rozšířen strach z ducha zemřelých, *mula*? Můžete příp. přiblížit, jak se mu bránit?
- Můžete popsat průběh dnešního tradičního romského pohřbu?
- Nakolik (a jak) dnes Romové drží smutek?

Závěr: Prostor pro další dodatky, lze doplnit, co respondenty/ky k tématu ještě napadá a v rámci rozhovoru nezaznělo.

Poděkování a nabídka poskytnutí výsledků.